

25. אהלל אל במינים ועוגב {דוידזון א 1445}

יוצר לשבת חנוכה (רומא)

דניאל בר יחיאל מרומא (אחיר' נתן בעל ספר הערוך)

דיון בדוקטורט: פרק ב, II.9; פרק ג, II.1.

כתבי היד:

1. נוסח יסוד: כ"י פריז – הספרייה הלאומית HEB-609 (F 11494 במכון): י. [כשיש תיקונים בכה"י, נסמן

את היד הראשונה בסימן י¹, והיד השנייה בסימן י².]

2. כ"י פרמא-פלטינה 350 (F 27559 במכון): ס'. (אינו מנוקד)

יוצר אחר לשבת וחנוכה

הקדמה: שבח לאל

1 אַהֲלֵל אֶל בְּמִינִים וְעוּגֵב
אֲזַכִּיר כִּי שְׁמוֹ נִשְׁגָּב
אוֹיְבֵי בְּהִתְנוּדָה כְּגוֹב וְחָגֵב

5 אָפֶס נַחֲשָׁבוּ לְשַׁבְּחוֹ מְדוּבָר
אֶף כִּי נוֹשְׁקֵי בָר
אֲשֶׁר עָלִיהֶם חֲסֵדוֹ גָּבַר

אָכֵן בְּכָל יוֹם וַיּוֹם
אֵירָעֶם בּוֹ יֵשַׁע וּפְדִיּוֹם
אֲדָר יַעֲלוּ לְנוֹרָא וְאִיּוֹם

שינויי נוסחאות.

3 אויב. בכ"י ס' יש רווח קטן אחר הבי"ת, ואולי כיוון הסופר לכתוב "אויב י". בהתנווד. ס' כהתנווד.

פירוש

1 אהלל אל במינים ועוגב. כלי זמר מסויימים, וע"פ תהל' קנ:ד: "הללוהו במינים ועגב". 2 אזכיר כי שמו נשגב. ע"פ ישע' יב:ד: "הזכירו כי נשגב שמו". ואולי האמירה הרחבה "אהלל ... כי שמו נשגב" מושפעת מתהל' קמח:יג: "יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו". 3 בהתנווד. בבואם לחנות במקומנו. (האומנם?) כגוב וחגב. מיני ארבה: "גוב" מופיע בנחום ג:ז, ו"חגב" נפוץ במקרא (כגון ויק' יא:כב) ובספרות חז"ל. 4 אפס נחשבו. כינוי לנוכרים, ע"פ ישע' מ:ז, כל הגוים כאין נגדו, מאפס ותהו נחשבו, ע"פ הבנת חז"ל שפירוש המילה "גוים" בפסוק איננו "עמים", אלא "נוכרים, אנשים שאינם מ ישראל". לשבחו מדובר. הגוים אמורים (?) לשבח את הקב"ה. 5 אף כי נושקי בר. מכל-שכן, בני ישראל (המכונים כאן "נושקי בר", ע"פ תהל' ב:יב: "נשקו בר", כלומר, עבדו את הקב"ה בטהרה) חייבים להגיד שבחו. 6 עליהם חסדו גבר. ע"פ תה' קיז:ב: "כי גבר עלינו חסדו". 7-8 יום ויום ... ישע ופדיום. ע"פ הזמר לשבת של ר' שמעון בר יצחק: ברוך ה' יום יום / יעמס לנו ישע ופדיום. 9 אדר יעלו. יתנו שבח, יביעו שהקב"ה הוא אדיר; והמילה נמצאת כבר אצל הפייטנים הקדומים (יוסי בן יוסי, "אזכיר גבורות אלוה", מירסקי עמ' [...], שורה [...]): אדר מתהומות / שבח ממאורות.

10
 דְּבָרֵי נִפְלְאוֹתָיו יִנְאוּם אֲהוּבוֹ
 לְפָנָיו בְּקֶעַץ יָם רְהִבוֹ
 בְּיָיִנו חֲיוֹהוּ אֹר לְהִבּוֹ – קְדוּשׁ

מעשי אלכסנדרוס (יוסיפון, פרק י')

15
 בְּקוֹם עָלֵי נִמְר שׁוֹקֵד
 בִּילְעָנֵי חַיִּים לוֹלֵי פוֹקֵד
 בְּחָרוֹת אָפּוּ כְּאוֹר יוֹקֵד

בְּרֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ שֶׁן הַחֲרִיק
 בֵּית קְדוּשׁ לְשִׁמָּם וּלְהַשְׁרִיק
 בְּדִים לְבוֹשׁ חֲרָבוֹ הַבְּרִיק

שינויי נוסחאות

14 חיים. מ': חיים.

פירוש

10 ינאום. יגיד. אהובו. עם ישראל. 11 לפניו. בנוכחות עם ישראל (המוזכרים כאן בלשון זכר יחיד). ים רהבו. סמיכות נרדפים, כי רַהֵב = ים, על פי ישעיה נא:ט. ביינו חיוהו. אין בידי לפרש את זה. 13 נמר שוקד. מלכות יון, על פי ירמיה ה:ו, נמר שקד על עריהם, ומדרשו בויק"ר יג:ה: "דאמר ר' יוחנן: על כן הכם אריה מיער – זו בבל; זאב ערבות ישדדם – זו מדי; נמר שוקד על עריהם – זו יון; כל היוצא מהנה יטרף – זו אדום". 17 השווה יוסיפון (מהד' פלוסר), פרק י, שורוה 10 ולהלן. אמנם מעיר פלוסר: "ביוסיפוס (קדמ' י"א 334) מספר אלכסנדרוס על חזיונו בהיותו בירושלים. המחבר [של ס' יוסיפון] מקדים את הסיפור לביקורו של אלכסנדרוס בירושלים ומרחיבו". 14 בלעני חיים לולי פוקד. ע"פ תהל' קכד:ב-ג: לוֹלֵי ה' שֶׁהָיָה לָנוּ [...] אֲזַי חַיִּים בְּלָעוֹנוֹ. 15 בחרות אפּוּ. ע"פ תהלים שם: בְּחָרוֹת אָפּוּ בָנוּ. כאור יוקד. כאש שורפת. 16 בראשית ממלכתו. על פי ירמיה כז:א: בְּרֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ יְהוֹיָקִם. שן החריק. שפּשֵׁף השיניים העליונות בתחתונות (ע"י עמוס חכם, דעת מקרא לתהלים לה:טז); והמעשה הזה נזכר מספר פעמים במקרא, כמעשה שהאויבים עושים לפני שטורפים את טרפם או נוקמים בו. 17 בית קודש לשמם. ע"פ יוסיפון י:7: "וישם פניו לעלות ירושלם להכותה". לשמם ולהשריק. ע"פ ירמיה יט:ח, כָּל עֹבֵר עָלֶיהָ יִשָּׁם וְיִשָּׁרֵק עַל כָּל מַכְתָּהּ (ועוד שמונה [!]) פעמים בספר ירמיהו), כלומר, לעשות את העיר לשממה, שכל הרואה אותה ישתומם, יתמה, עליה; וישרוק בלעג על חורבנה. והפייטן הטח את הפעלים בבניין פיעל והפעיל, כלומר, לגרום שאחרים ישתוממו וישרקו עליה. הצירוף החורז "להחריק" [...] להשריק" מזכיר את איכה ב:טז: שָׁרְקוּ וַיִּחְרְקוּ שָׁן. 18 בדים לבוש חרבו הבריק. ע"פ יוסיפון י:10-12: "והיה בלילה ההוא והוא [=אלכסנדרוס] שוכב על מטתו בתוך האוהל, וישא עיניו וירא והנה איש עומד עליו לבוש בדים וחרבו שלופה בידו ומראה החרב כמראה דמות ברק אשר יבריק ביום הגשם. וירם חרבו על ראש המלך". (ופלוסר מציין שם שהחרב השלופה היא פרט שהוסיף בעל ספר יוסיפון מדעתו, שאינו נמצא במקור ביוסיפוס קדמוניות יא:333).

[ב]שורו כן ירא ויזהל
בעד ערשו נפל וי[ש]חל
בכה ויתחנן לו ויחל

20

גילה אוזן המלאך לנאלח
גוים רבים לך להפלה
גלל כן אני משולח

גולם מצוייר בדמותי כתחזה
נבר לפניי לפני מזה
גהור ארצה אותו מלביזה

25

שינויי נוסחאות

19 בשורו. הבי"ת איננה מופיעה בתצלום, וצריך לעיין בכה"י עצמו. השלמתי על פי כ"י ס', וע"פ האקרוסטיכון. 20 וישחל. י': ויחל, אבל כבר תוקן בגליון (2) ל"וישחל", וכן הנוסח בכ"י ס'.

פירוש

19 בשורו. בראותו. (כמו "אשורנו" = אראה אותו, במדבר כג:ט). ירא. כן הוא הניקוד בשני כתבי היד; ואולי הוא משתקף מסורת קריאה אחרת מזו שמתועדת במסורת טבריה, ירא. ויזהל. מבטא חילופי, או אולי טעות סופר, ל"ויזחל" (הוא פיחד, כמו "זחלתי ואירא", איוב לב:ו). 20 בעד ערשו. על מיטתו. (האם מתועד שימוש זה למילה "בעד" במקום אחר?) וישחל. נפל למצב של שכביה; השווה משנה בכורות ה:ז: "איזהו השחול? שנשמטה ירכו". 21 בכה ויתחנן לו ויחל. על פי הושע יב:ה: וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו, והפייטן שינה "ויוכל" (הוא היה מסוגל) ל-"ויחל" (התפלל, התחנן, כמו ויחל משה בשמות לב:יא). 22 גילה אוזן המלאך לנאלח. המלאך גילה את אוזנו של הנאלח, דהיינו אלכסנדרוס. ולמה קורא הפייטן לאלכסנדר "נאלח" (=מתועב, מקולקל, ע"פ איוב טו:טז, נתעב ונאלח)? מסתמא מפני שביקש להחריב את ירושלים. 23 להפלה. אפשר שהוא מלשון פלח בארמית, ואם כן מובנו "להעבד, לשעבד"; דבר אחר: לחרוש, לבקע (ע"פ איוב טז:יג, יפלח פליותי ולא יחמל), דהיינו להרוס (כרגיל בלשון הפייטנים). גלל. בגלל. ועניין החרוז על פי יוסיפון שם, 17: "ויאמר לו האיש: אל תירא, נשאתי פניך, לך לדרכך ירושלם". 25 גולם. גוף, גוייה (ע"פ תהל' קלט:טז, גלמי ראו עיניך), וכאן: בן-אדם. כתחזה. כשתראה. 26 גבר לפניי לפני מזה. הכהן הגדול, שמזה את דם הקרבנות ביום הכיפורים בקודש הקודשים (לפניי לפני), ע"פ ביטוי שמופיע הרבה פעמים בתלמודים, כגון בברייתא בהוריות יג עמ' א: "מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים". 27 גהור. תשתחוה, ע"פ מלכים א יח:מב: ויגהר ארצה, בהתאם לתרגומו ונחן לארעא (וכן פירשו פרשני ימי הביניים, רש"י ר' יוסף קרא ורד"ק). אותו מלבזה. שלא תבזה אותו. ועניין כל המחרוזת ע"פ יוסיפון שם 18-21, המשך דברי המלאך לאלכסנדרוס: "והיה בבואך לפני השער אשר בירושלם ורית איש לבוש בדים כמוני, והאיש כתוארי וכדמותי, מהר נפול על פניך והשתחוית לאיש, וכל אשר ידבר אליך עשה, ואל תעבור את פיו, כי ביום עברך את פיו מות תמות."

גִּשְׁתוֹ אֶצְלוֹ חֶשׁ וְהוֹמָהָר
גְּמוֹר אֶת אֲשֶׁר הוֹזָהָר
נָחַן מֵעַל מִדְּקָרָה וּמִדָּהָר

30

דִּיבֵב לוֹ מָאָר הַשְּׁתַּדֵּל
דִּרְיוֹשׁ בְּעַדִּי עוֹז מְגַדֵּל
דִּרְיוֹשׁ הָאֶלְחָם אִם אֶחָדֵל

דְּנִיאל הֶרְאָהוּ בּוֹ לְשֹׁנָה
דִּיבֵרַת "לְכָל רוֹחַ יִנְגַּח"
דְּלוּחַ מִיָּמָיו בְּנִהְרוֹתָיו מִלְּהַנָּח

35

שינויי נוסחאות.

29 גמור. בל"י י מנוקד: גמור. 33 דריוש. בכתב יד י מנוקד "דריוש", כמו בטור הקודם, והוא שיבוש מתוך חוסר הבנה. בל"י ס' אין ניקוד בפיוט הזה. 36 בנהרותיו. ס': ונהרותיו, אבל יש תיקון בגיליון שמסמן את האות בל"ת.

פירוש

28 גשתו אצלו. כאשר נגש (התקרב) אלכסנדרוס אל הכהן הגדול. (והיינו מצפים שיאמר "גשתו", אבל כתב בלי הב"ת לשם האקרוסטיכון.) חש והומהר. שניהם לשונות מהירות וזריזות. 29 גמור. לגמור. 30 נחן. השתחוה, על פי התרגום שהבאתי לעיל; והשווה בעברית "כל הולך על נחון" (ויקרא יא:מב). מדקרה. חרב, על פי משלי יב:יח. ומדהר. מילה זו לא נמצאת במקרא ולא בכל הספרות הנכללת בפרוייקט "מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית. נראה לי שהפייטן חידש אותה במובן "סוס", על פי הפסוקים "אֲזַלְמוּ עֲקֵבִי סוּס מִדְּהָרוֹת דְּהָרוֹת אֲבִירִי" (שופטים ה:כב) ו-"וְסוּס דְּהָר" (נחום ג:ב). ואם כן, משמעות הטור היא שאלכסנדרוס ירד מן הסוס, והניח את חרבו, והשתחוה ארצה לפני הכהן הגדול. 31-33: השווה יוסיפון, שם, שורה 46-47: "וישאל המלך את הכהן לדרוש אלהים בעדו אם ילך למלחמה על דריוש ואם יחדל." דבב. אמר. (רגיל יחסית בלשון הפיוטים, ע"פ שיה"ש ז:י: דבב שפתי ישנים. השתדל. ציווי (אלכסנדרוס אמר לכהן שישתדל לדרוש באלהים) או מקור (הוא אמר לכהן: "השתדל לדרוש באלהים..."). (לאיזה מהם מתאים יוצר הניקוד בפתח? במ"א כ:כב כתוב: "לך התחזק", אבל גם שם אינו ברור אם מדובר בציווי או במקור. אולי אין להכריע על פי זה.) 32 דריוש בעדי עוז מגדל. תדרוש נא בשם הקב"ה, שנקרא "מגדל עז" בתהלים סא:ד ובמשלי יח:י. והצורה "דריוש", במקום "דרוש", נמצאת בעזרא י:טז, ופייטנו השתמש בו כדי ליצור משחק מילים דריוש ~ דריוש. 33 דריוש האלחם. כלומר, האם אלחם עם דריוש? 34-36: השווה יוסיפון, שם, שורה 47 ולהלן: "ויבא לפניו את ספר דניאל ויראהו אשר כתוב בו על דבר האיל המנגח לכל רוח ועל דבר צפיר העזים אשר רץ אל האיל וירמסהו ארצה. ויאמר: אתה הוא צפיר העזים ודריוש הוא האיל, ואתה תרמסהו ותקח מלכותו מידו." 34 דניאל הראהו. כלומר, הכהן הראה לאלכסנדרוס את ספר דניאל. בו לשגח. להשיג, לעיין, בו. 35 לכל רוח ינגח. אין פסוק כזה בספר דניאל; אבל הרמז הוא לפסוק ח:ד, ראייתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה, והפייטן נקט לשון ס' יוסיפון, ולא לשון הכתוב. 36 דלוח מימיו בנהרותיו מלהגח. על פי יחזקאל לב:ב ותגח בנהרותיך ותדלח מי; ושם ימשיל הנביא את פרעה לתנין במים, שיוצא ("ותגח") מהמים ומלכלך ("ותדלח") את היבשה ברגליו הרטובות. (ועי' במפרשים שם.) וכאן מדבר הפייטן על אלכסנדרוס, ואומר שבספר דניאל כבר מנובא עליו שהוא, כמו פרעה, יצא ממולדתו לכבוש את כל העולם. אבל קשה לי המ"ם ב"מלהגח"; שנראה לי שהיא מורה על חוסר עשיית הפעולה, אבל כאן ברור שאלכסנדרוס כן יצא מ"נהרותיו".

דָּרְכוּ בָּאֵפוֹ אֲצִלּוֹ כְּהַפְּנִיעַ
 דְּלוֹתֵי וְכַמְעַט לִי הִרְגִיעַ
 דְּעִיכוֹתוֹ עַד-עֵת הַגִּיעַ

40 הֵן כְּנָעַת רוּחוֹ לְהִתְבַּלֵּק
 הַמְּלָכוֹת לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים חֵילָק
 הֵם חֲשָׁבוּ לְכַבְּדֵי כֵילָק

מעשה סילאוקוס ואליאודורוס (יוסיפון, פרק יא)

45 הַטוֹב שֶׁבָּהֶם הַמוֹשֵׁל בְּנַחַת
 הַשְּׂדִיךְ צִירוֹ לְבֵית הַמֶּרְקָחַת
 הוּן וְעִזְבוֹן מִשֵּׁם לְקַחַת

הָעֵת בְּצַעְדוֹ מִבֵּית לְאוֹלָם
 הַנּוֹכַח בְּלִי חֶמְלָה וַיֵּאָלֶם
 הַנּוֹשֵׁב מִשֵּׁם בּוֹשׁ וְנִכְלָם

פירוש

37 **דרכו באפו אצלו כהפגיע.** קשה; ואולי כוונתו שכשהתחנן ("אין פגיעה אלא תפילה" – ברכות כו ע"ב) לכהן הגדול ("אצלו"), הפסיק מדרכו הקודמת, המלאה חרון אף; או אולי רמז שהשתחוה אפיים; ועדיין קשה. 38 **דלותי.** הייתי בדלות, בצער. **וכמעט לי הרגיע.** ביקורו של אלכסנדרוס אצל הכהן הגדול נתן לי שלום ורווח קצת, עד מותו של אלכסנדרוס. 39 **דעיכותו עד עת הגיע.** עד שהגיע הזמן שהוא נדעך, כלומר מת. (משמעות השורש ד-ע-ך היא כיבוי הנר, וכאן בהשאלה למות האדם.) השם "דעיכות" נקבית; והפייטן כתב "הגיע" בלשון זכר או מפני שלא דקדק בזה, או שהוא רצה לומר: "עד העת שאלכסנדרוס הגיע לדעיכותו". 40 **כנעת.** כאשר הגיע. **להתבלק.** למות, על פי נחום ב: יא: בוקה ומבוקה ומבלקה (כולם לשון חורבן והריסה). 41 **המלכות לארבעת ראשים חילק.** חלוקת מלכות אלכסנדרוס לארבעה מלכים מפורסמת, והיא מסופרת (בין השאר) ביוסיפון, שם, שורה 78 ולהלן. והלשון "ארבעת ראשים" על פי בראשית ב: י: ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים; בדרך כלל דורשים חז"ל את הפסוק על ארבע המלכויות (בבל, פרס-מדי, יון, אדום), אבל מתאים גם לחלוקת מלכות אלכסנדרוס, שבתחילה היתה "נהר אחד", ובמותו נתחלקה לארבעה חלקים. (היש מדרש שדורש את הפסוק עליו?) 42 **הם חשבו לכבדי כילק.** אין בידי לפרש שורה זו, אבל כנראה יש קשר למדרש הקדום על מיני הארבה שבנבואת יואל א: ד: יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל; מדרש זה דורש את ארבעת המינים הללו (גזם, ארבה, ילק, חסיל) על ארבעת המלכויות (בבל, פרס-מדי, יון, אדום), ואם כן, ילק = יון. עי' מ' פוליאק וק' שלם, 'פירוש אנונימי מן הגניזה ליואל א, א–יב וסמלי ארבע מלכויות במקרא', גנזי קדם א [תשס"ה], עמ' 171 ואילך. אבל למה "לכבדי"? 43 **הטוב שבהם המושל בנחת.** זה סיליאוקוס, שעליו אומר יוסיפון: "והיה האיש ההוא איש רחמים וימשול בנחת על עם יהודה". 44 **השדיך צירו.** שלח את אליאודורוס שליחו ("צירו") כמתווך (מלשון שידוכין) "לקחת את הזהב אשר בהיכל יי" (יוסיפון, פרק יא, שורה 11). אבל אולי יש רמז גם לדברי יוסיפון בתחילת הפרק, "ותשקוט הארץ כל ימיו", שהוא על פי שופטים ג: יא, וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ, שמתורגם בתרגום יונתן: ושדוכת ארעא. **לבית המרחקת.** בית המקדש, ששם היו הכהנים עושים את הקטורת, שנקראת רקח מרקחת בשבמות ל: כה. (וניקדתי מרקחת בסגול ע"פ הניקוד שבכתב היד, שאולי משקף מסורת קריאה אחרת מזו שבניקוד המקראי.) 47 **ויאלם.** במקום הנפעל הרגיל, הפייטן משתמש פה בבנין קל, לצורך החריזה.

וְאֵף לְהַעֲתִיק מְשָׁלִים עֵילָץ
וְגַם [הוּא] הָאֲחִיזִנִּי פֶלֶץ
וְצִינָה מוֹרָשֶׁת קְהִילָתִי לְהַמְלִץ

50

וְשִׁבְעִים בְּשִׁבְעִים לְהַסְגִּיר הַחֲדִיל
וְזֶה מִזֶּה אוֹתָם הַבְּדִיל
וּמִפְּלִיא פְּלִאִיו נֶס הַגְּדִיל

וּלְרַעַת אַחַת כּוֹלֵם הוֹשִׁיו
וְזֶה כְּזֶה אֲמָרִים חִיוו
וּמִקְוֶדֶשׁ לִיוֹנִית גּוֹפֶנֶם תִּיוו

55

שינויי נוסחאות.

50 הוא. כן איתא בכ"י ס'. בכ"י י נשמטה מילה זו, אבל נוספה בגיליון.

פירוש

49 ואף. הפייטן לא הציג פה דמות חדשה, ולפיכך נראה מדבריו שאותו המלך שנכנס למקדש הוא המלך שציווה לתרגם את התורה. אומנם לפי יוסיפון (ויוסיפוס) היו שני מלכים שונים: הראשון היה סיליאוקוס, אשר "מלך ... על גוי מקדון" (יא:1), והשני היה תלמי (פטולומיאוס), "אשר הומלך על מלכות מצרים" (יב:1). **להעתיק משלים.** לתרגם את התורה ליוונית. והפייטן קורא לתורה "משלים", על פי מדרש משלי על משלי א:ו: "להבין משל ומליצה – משל, אילו משלים שבתורה; ומליצה, זו התורה עצמה". (מהד' וויסאצקי, עמ' 12, שורות 9-108). **עילץ.** שמח (??) מה עניינו כאן?? 50 וגם הוא האחיזני פלץ. המלך היווני גרם לחרדה ("פלץ", על פי ישעיה כא:ד, פלצות בעתתני, ועוד) שתאחזני. וזה על פי התפיסה השלילית לתרגום השבעים.⁷ 51 מורשת קהילתי. התורה, על פי דברים לד:ד תורה ... מורשה קהלת יעקב. **להמליץ.** לתרגם, על פי בראשית מב:כג: כי המליץ בנותם. 52 **ושבעים בשבעים.** שבעים זקנים בשבעים חדרים. והמספר שבעים על פי יוסיפון, בניגוד למסורת שבתלמוד הבבלי: "שכנס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתיים". והמסורת על שבעים זקנים נמצא גם אצל הקלירי ("אעדיף", שורה 72): "סיגרה בכלא שבעים ישישים". ואולי פיוטו של הקלירי השפיע גם הוא על פייטננו, כי הלשון "הסגיר" אינה מצויה בסיפור זה לא בתלמוד הבבלי ולא ביוסיפון.⁸ **החדיל.** אינני יודע מאי משמע כאן. 55 **ומפליא פלאיו.** הקב"ה, על פי עשה פלא (שמות טו:יא, ועוד). **נס הגדיל.** כמסופר בחרוז הבא. 56 **חיוו.** הגידו, סיפרו (על פי הארמית: חוי). 57 **ומקודש.** מלשון הקודש. **גופנם תיוו.** כתבו (מלשון והתוית תו, יחזקאל ט:ד) את אותיותם, בכתב שלהם, דהיינו יונית. המילה "גופן" על פי בבלי מגילה ח עמ' ב (בעניין כתיבת ספרי תורה ביוונית): "כאן בגופן שלנו כאן בגופן שלהן". קראוס, *Lehnwörter*, עמ' 173 ד"ה "גיפן", התלבט למצוא אטימולוגיה יוונית למילה המוזרה הזאת, ועי' שם. ורק בימינו נבחרה המילה ע"י מחדשי לשוננו במשמעות "צורת האותיות, פונט (font)".

⁷ כדאיתא במסכת סופרים א, ז (מהד' היגער, עמ' 102): "והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, שלא הייתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה". אבל ביקורת זו אינה מופיעה במקורות הקדומים של הסיפור (איגרת אריסטיאס; פילון; יוסיפוס; מכילתא דר' ישמעאל; בבלי מגילה ט עמ' א). וגם הקלירי, שמכניס סיפור זה לתוך קרובת הי"ח "אעדיף כל שמונה" (לחנכה (שורות 74-70) אינו מבקר את היוונים על מעשה התרגום. ואעפ"כ, אפשר שפייטננו לקח מהקלירי את עצם הרעיון להכניס את הסיפור הזה לתוך דיונו על חנוכה.

⁸ ואם כן, זוהי ראייה שגם החלק השני של קדושת הי"ח "אעדיף", ולא רק החלק שלפני הקדושה, נודעה באירופה המערבית.

זִיד יְהִיר אַנְטִיכּוּס הַנּוֹקֵב
זָכְרוּ נִמְחָה וּשְׁמוֹ נִרְקֵב
זָד עָלֵי וְעָקוֹב עָקֵב

60

זָהָה לָבוּ וְנִגְבָּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה
זִי דִגְמָטְרוֹ לְהַצְלִים נַחֲוֶה
זָכִים מִמֶּנֶת כּוֹסֶם לְהַחֲוֶה

זָכוֹחַ נִכְבְּדִי לִיבּוֹ הַסֵּב
זָחֵלְתִּי מִשְׁאִיתוֹ וּפּוֹזְרִתִּי כֶּכְ[שֵׁב]
זָוּדְתִּי בְּסִבְכִּי חוֹרֵשׁ עֵשֵׁב

65

שינויי נוסחאות.

62 דגמטרו. ס': רגמטרו. 65 ככשב. כן צריך להיות, על פי החרוזה. אבל בשני כתבי היד: ככבש. 66 זוודתי. ס': זוורתי. 69 חלל. כך ניקדתי מדעתי; בכ"י פ מנוקד: חלל.

פירוש

58 זיד יהיר. משלי כא:כד: זד יהיר לץ שמו. ולא מצאתי מקור שדורש את הפסוק הזה על אנטיוכוס. אמנם כבר נקרא אנטיוכוס "זד יהיר" על ידי ר' יוסף בר שלמה בפיוט "אודך כי אנפת" (שורה 59), ואולי היה להם מדרש כזה, או אולי העתיק פייטננו את הכינוי מ"אודך כי אנפת". הונקב. כך נקרא שמו, והניסוח על פי במדבר א:יז: אֲשׁוּר נִקְבּוּ בְשֵׁמֹתָ. ואולי יש רמז גם שאנטיוכוס היה מקולל, על פי ויקרא כד:יא: וַיִּקְבּוּ אֶת הָשֵׁם ... וַיִּקְלַל. 59 זכרו נמחה. על פי תהלים קט:יג: ימח שמו. ושמו נרקב. על פי משלי י:ז: וְשֵׁם רָשָׁעִים יִרְקֵב. 60 זד עלי. עשה לי מעשי זדון. ועקוב עקב. עקב אחרי לרדוף אותי. 61 זהה. התייח, נעשה זחוח; והשוה חולין ז עמ' א: "מזההין, דאמר מר: משרבו זהוהי הלב רבו מחלוקות בישראל". (והשוה גם "אודך כי עניתיני חייתני" נוסח א, שו' 73: "עם זהוהים"). וגבה ונשתחין. כולן לשונות יוהרה הן; ועל פי יוסיפון יד:6: "ויגבה לבו מאד". זי דגמטרו. דוגמת פניו (סמיכות הפוכה, במובן "דגמטרת זיוו". והמילה "דגמטרו" = דוגמא, על פי בראשית רבה יא: "מראה לאלו מעין דיגמאטרין שלהם"; ועי' בערוך השלם (ד"ה "דגם" הע' 10), שמסביר שמילה זו לקוחה מהיוונית, "δευματήριον" [...]. פי' דמות ודמיון מפ[ו]על δευματίζω אע"פ שהשם אינו מורגל בל[שון] יוונית]. ועל פי זה ניקדתי דגמטרו, ולא (על פי הניקוד בכ"י י) דגמטרו. להצלים. לעשות פסל, צלם, בדמותו. גחץ. = גהץ, שמח; הצורה "גהץ" נפוצה בלשון הפייטנים כפועל עזר רק, שמשתמשים בו עם המקור (אינפניטיב), כדי למלאות את השורה. ומשמעות שורתנו היא: "אנטיוכוס עשה פסל בדמותו", והיא על פי יוסיפון יד:6-7: "וישלח בכל ארץ ממשלתו לכל עם ועם להשתחוות לצלם הוא תמונת המלך אנטיוכוס". 63 זכים עם ישראל. ממנת כוסם. מהקב"ה, על פי תהל' טז:ה: יי מנת חלקי וכוסי. להחץ. לעשות מחיצה בינם ובין הקב"ה. 64 זבוח נכבדי. להרוג את היהודים החשובים – או אולי את כולם, אם כולם נחשבים כממלכת כהנים. ליבו הסב. החליט בלב; ואולי יש רמז שהוא החליט דווקא לרעה, על פי מ"ב יח:לז: וְאַתָּה הִסַּבְתָּ אֶת לִבְּךָ אַחֲרַיִת. 65 זחלתי. יראתי, ע"פ איוב לב:ו: זָחֵלְתִּי וְאִירָא. מְשָׁאִיתוֹ. כן הוא (אבל בלי סימון דגש החזק בשי"ן) הניקוד בכ"י י, ועל פי זה צריך לפרש: מסבלו שהוא הטריח עלי. ואולי עדיף לנקד מְשָׁאִיתוֹ, כלומר, מהשִׁאִיָּה, החורבן, שהביא עלי. ופוזרתי ככ[שב]. הלשון ע"פ ירמיהו נ:יז: שֶׁהָפְזָרָה יִשְׂרָאֵל אֲרִיזוֹת הַדִּיחוּ; והמעשה ע"פ יוסיפון יג:16: "ויפזר את כל עדת החסידים אשר בתוכה". 66 זוודתי. אין בידי לפרש. השורש מופיע במכילתא דרשב"י על שמות יב:לט, במובן "צידה" (ומכאן ל"מזוודה" בעברית של ימינו), אבל מה משמעו כאן, כפועל? נשגב ממני.... בסבכי חורש עשב. בסבך היער? ואם כן, הוא רמז לסיפור שמסופר ביוסיפון שם 16 - 17: "וינוסו החסידים יערה ויאכלו עשב כבהמות ויתחבאו כחיות ביער."

חֶלֶף, וּבִיהוּדָה הַפְּלִיטָה אֶכְזֹר
חֵידֶשׁ גְּזִירוֹת אֲשֶׁר גָּזַר
חֶלֶל בְּרִיתִי וְלִשְׁטוֹת לְזֹר

70 חֵיוֹת בְּשֹׁר מְכַרְסִם כּוֹסֶף
חֶסֶד הַמְסַרְב קְטוֹל וְלִשְׁסָף
חִילּוֹל שְׁבַת עוֹד הוֹסֶף

חֹטֵר גְּאוּה בְּפִי הָאֵשׁ
75 חֶקֶק בְּקֶרְנֵי שְׁוֹרִים וְלִרְשֵׁם
חֶלֶק מִהֵיוֹת בְּקִידוֹשׁ הָשֵׁם

שינויי נוסחאות

72 חֶלֶל. בכ"י י מנוקד חֶלֶל. 74 חֶקֶק. בכ"י י מנוקד חֶקֶק.

פירוש

67 חֶלֶף. יצא מהמקום, ע"פ שיה"ש ב:יא: הַגֶּשֶׁם חֶלֶף הֶלֶךְ לוֹ. והעניין ע"פ יוסיפון שם שו' 21-18: "ועוד בצאתו מארץ יהודה ויעזוב משמניו לענות את עם יהודה, ויעזוב פיליפוס [...] ללחוץ את עם ישראל". 69 חֶלֶל בְּרִיתִי. על פי יוסיפון, שם 23: "ומנע את העם הזה [...] מלמול את בניהם." וְלִשְׁטוֹחַ לְזֹר. להשתחוות לאל נכר, שם 21: "כל אשר יאות וישתחוה אל תמונת הצלם אשר הקימותי [...] חייהו". 70 חֵיוֹת. לחיות, להשאיר בחיים. בְּשֹׁר מְכַרְסִם. בשר חזיר, על פי תהלים פ:יד: כְּכֶסֶם מִנְה חֲזִיר מִיֶּעַר. כּוֹסֶף. המשמעות הרגילה של מילה זו היא "חומד", אבל נראה לי שכאן צריך להיות "אוכל", ע"פ יוסיפון שם 22: "ואשר יאכל בשר חזיר חייהו." האם משמעות זו מתועדת? 71 חֶסֶד הַמְסַרְב קְטוֹל וְלִשְׁסָף. המשך ציווי המלך: שיקטלו (=יהרגו, ע"פ איוב יג:טו) וְלִשְׁסָפוּ (=יחתכו לחתיכות, ע"פ ש"א טו:לג) את כל החסידים שיסרבו לאכול בשר חזיר; שם 3-22: "וכל הממאן הרוג בלי חמלה". (ועל בחירת הפועל "שסף", עי' להלן בפירוש על שורה 92). 72 חִילּוֹל שְׁבַת עוֹד הוֹסֶף. שם 23: "ומנע את העם הזה מלשמור את שבתותם." (כל הציוויים בסטרופה זו באים במקור [אינפניטיב], כי הם תוכן דברי פיליפוס בדיבור עקיף). 73 חֹטֵר גְּאוּה בְּפִי הָאֵשׁ. משלי יד:ג: בְּפִי אֶוִיל חֹטֵר גְּאוּה. 74 חֶקֶק. הפועל חסר: [ציווה] לחקוק. המעשה המסופר בסטרופה זו אינו ביוספון שלפנינו (מהדורת פלוסר), אבל נמצא כבר בבר"ר פרק ב ("מלכות יון [...] שהיתה אומרת לישראל כתבו בקרן שור שאין להם חלק באלהי ישראל") וגם במדרש מעשה חנוכה. ואולי היה בנוסח יוסיפון שהיה לפני פייטננו. (צריך לשאול את זסקיה דוניץ, שהיא מתעסקת בנוסחי יוסיפון). 75 חֶלֶק מִהֵיוֹת בְּקִידוֹשׁ הָשֵׁם. הניסוח מעניין; במקום "אין בכם חלק באלהי ישראל", הפייטן גורס דווקא "קידוש השם", שמשמעותו הרגילה היא מיתת מרטירים. וכאילו אומרים היוונים: "תכתבו על קרן השור שאתם בוחרים במפלגתנו, ולא למות כמרטירים למען אמונתכם באלהי ישראל".

טורף אפו ועברתו לנצח טיפל להחריצי ולא כקצח טפים הנימולו ביוֹלְדוֹתֵימוֹ רֶצַח

הריגת אלעזר הכהן (יוסיפון, פרק יד)

טמן רֶשֶׁת לרגלי אִמְרָכָל טינה דכיותו במרמה ונכל טוהר שיבתו בקודש מלכלכל

80

שינויי נוסחאות.

81 שִׁיבְתוֹ. בכ"י מנוקד: שִׁיבְתוֹ.

פירוש

76 **טורף אפו ועברתו לנצח**. על פי עמוס א:יא: וַיִּטְרֹף לַעֲד אָפוֹ וְעִבְרָתוֹ שְׁמֶרָה נֶצַח.⁹ 76 **טיפל**. נראה לי שאינה אלא פועל עזר לשם האקרוסטיכון. **להחריצי ולא כקצח**. כשקוצרים ודשים את הקצח (*nigella sativa*), אין משתמשים בכלי החזק הנקרא "חרוץ", שנאמר: כִּי לֹא בְּחָרוּץ יוֹדֵשׁ קֶצֶחַ (ישעיהו כח:כז); והטעם הוא "שזרעו נוח לצאת מן הקשין של" (פירוש ר' יוסף קרא, שם). אך כאן, הצורך היווני כן דש (כלומר, ציער) אותי בחוזק ובחריצות, ולא כקצח. 78 **טפים**. ילדים קטנים; רבוי מן "טף" (כאילו הוא שם יחיד, בניגוד למקרא ששם הוא שם כולל). **הנימולו**. אשר נימולו. השימוש בה"א הידיעה לפני פועל, כמילת שעבוד, נמצא אצל הפייטנים; ונמצא כבר במקרא, לפי ניקוד המסורה, ברות א:כב: וַתֵּשֶׁב נַעֲמִי [...] הַשֶּׁזְזָה מִשְׁדֵּי מוֹאָב. ועניין הטור ע"פ יוסיפון שם, 28-29: "בימים ההם נמצאו שתי נשים אשר מלו ילדיהן, ויתלו את הנשים בדדיהן וישמטו אתהן ואת ילדיהן ממעל למגדל ותבקענה ותמותנה". 79 **טמן רשת לרגלי**. על פי איכה א:יג, פֶּרֶשׁ רֶשֶׁת לְרִגְלִי, ותהלים לא:ה: תוֹצִיאֲנִי מִרֶשֶׁת זוֹ טָמְנוּ לִי. **אמרכל**. פיליפוס, שלוחו של המלך.¹⁰ ועניין הטור, שפיליפוס עשה מלכודת (כביכול) ללכדני בה, על פי יוסיפון, יד:1-2, 5-8: "אז נתפש אלעזר שר הכהנים [...] ויביאו את אלעזר לפני פיליפוס [...] ויקראו פיליפוס בסתר ויאמר לו: אתה ידעת כי אהבתיך מימים רבים. ועתה חמלתי על נפשך ועל שיבתך; יוקח נא לפניך מעט מבשר זבחים אשר תאכלו ממנה ואכול לפני העם, ויאמרו כי מבשר זבחי המלך אכלת ותחיה ולא תמות". ותימה שפייטננו לא סיפר את המעשה במלאות, ולא הזכיר אפילו את שמו של אלעזר, היותו כהן, או המעשה המתועב שביקש פיליפוס ממנו לעשותו. ואי אפשר לכל קורא או שומע את השורות הללו להבין את הסיפור בלי לקרותו ביוסיפון (או לדעת אותו מראש). וזה בניגוד גמור לדרכו של פייטננו בכל מקום, לספר את הסיפורים במלואם. 80 **דכיותו**. טהרתו, על פי הארמית של תרגום אונקלוס, דָּכוּ (ויקרא יב:ד ועוד הרבה מקומות). [ובספר הזוהר נמצאת הצורה דָּכִי, ואולי זה היה גירסא נפוצה בימי הביניים, וכן היה לפני פייטננו?] 81 **טוהר שיבתו בקודש מלכלכל**. כלומר, שלא לכלכל (=לקיים) את אלעזר בטהרתו בבית המקדש ("בקודש"), למרות זקנותו. **טוהר שיבתו**. סמיכות תואר, במובן: שיבתו הטהורה, זקנותו הטהורה (כי לא טימא את נפשו בתועבות).

⁹⁹ בהקשר המקראי מדובר על פשעי אדום, ואולי זה השפיע על בחירת הפייטן להשתמש במליצה מפסוק זה – כי אף על פי שכאן מדובר על יוון, מכל מקום רגיל להשתמש באותן לשונות על כל המלכויות המציקות לישראל, ובפרט על יוון ואדום (=רומא בתודעת חז"ל והפייטנים), שני האויבים המערביים.

¹⁰ הניקוד "אמרכל" מעניין, אבל כך צריך להיות על פי החרוזה. אנחנו רגילים לצורה "אמרכל", ולעתים קרובות כתובה אפילו מלאה ר"ו.

טִיף עֲתָקוֹ כְּלֹא קִיבֵּל
טָפַשׁ לְרֵדוֹת הַיְשִׁישׁ וּלְחִבֵּל
טַעֲנָם בְּאַהֲבָה וּבְכָא סִיבֵּל

הריגת שבעת הילדים (יוסיפון, פרק טו)

יְלָדִים שִׁבְעָה מִבְּלִי מוֹם
יֹדְעֵי דַעַת וּמַפְעֵנְחֵי טָמוֹם
יֶחֱד נִלְכְּדוּ וְשׁוּלְחוֹ לְעָמוֹם

85

יְהִיר וְנָאָה דְרָכִים עֵיקֶשׁ
יֹשֶׁר אֲוֶרְחוֹתָם לְתַעֲב בִּיקֶשׁ
יִזְכְּרָם שְׁכוֹת וּבְאֵלִיל לְהִינָקֶשׁ

90

שינויי נוסחאות.

82 ובכא. כך הכתיב בשני כתבי היד. בכ"י ע בנוקד ובכא (=ובך, בכתיב משונה), וכ"י פ אינו מנוקד. אולי צריך לנקד ובכא?

פירוש

82 טיף עתקו. דבריו החצופים. טיף = דיבור, על פי עמוס ז:ז: לא תנבא על ישראל ולא תטיף על בית ישחק. והשווה דברים לב:ב: תזל פטל אמרת; כי השרש נ-ז-ל דומה במשמעותו לשורש נ-ט-ף. והפיטן לקח את השורש נ-ט-ף, שהוא פ"נ, ועשאו לשורש חלול, ע"י, ט-י-ף, על פי הצורה "תטיף" בפסוק המובא לעיל; ועי' יהלום, שפת השיר, עמ' 86 ואילך. עתק = חוצפה, על פי ש"א ב:ג: אל תרבו תדברו גבהה יצא עתק מפיכם. כלא קיבל. כאשר אלעזר לא קיבל את דברי חוצפתו של פילופוס. 83 טפס. עשה בטיפשות. לרדות. לייסר, על פי ויקרא כה:מו: לא תרדה בו בפרך. ועניינו על פי יוסיפון שם, 21 ואילך: "ויהי כשמוע פיליפוס הדברים האלה, ויהפך לאכזר בכל מאודו, ויצו לייסר ולהכות את הישיש ולחלל את החסיד." (אלעזר נקרא "ישיש" כי היה בן תשעים שנה; עי' שם, 10). 84 באהב. באהבה. ובכא. כתיב משונה ל"בך", דהיינו, בעבורך, רבש"ע, הוא סבל את הייסורין באהבה. והעניין על פי יוסיפון שם, 23-25: "ויאנח ויאמר: יי אלהי [...] אתה ידעת כי יכולתי להציל נפשי מן המות הצנועה הזאת, אבל לא חפצתי כי אהבתי." 85 ילדים שבעה מבלי מום. על פי דניאל א:ד: ילדים אשר אין בהם כל מאום. (במקרא מדובר על דניאל ושלושת חבריו, שכולם היו עתידים למסור עצמן למות על קידוש השם, אבל כולם ניצולו ע"י נס; וכאן מדובר על שבעת הילדים שאכן מתו על קידוש השם, ולא ניצולו). 86 יודעי דעת. ע"פ המשך הפסוק על דניאל וחבריו, ויודעי דעת ומבגיני מדע. הצגת שבעת הבנים כחכמים ומלומדים, כדמות דניאל וחבריו, היא פרט שאינו נמצא ביוסיפון (שלפנינו – צריך לדבר עם זסקיה), וכנראה היא המצאת הפייטן. ומפענחי טמום. מגלים סתומות (ע"פ בראשית מא:מה, צפנת פנח), כלומר, מלומדים בסודות התורה. 87 ושולחו לעמום. ברור שהכוונה היא למיתה; אבל אפשר למילה "עמום" לרמוז למיתה באחת משתי דרכים: א. כינוי לקבר, ששם כל אור יועם; ב. גחלים עמומות הן משל לאדם מת. 88 יהיר וגאה. אנטיכוס (ועי' לעיל, בפירוש על שורה 58). ואע"פ שכבר נאמר לעיל (שו' 67) שהוא הלך לדרכו, יוסיפון (טו:1) מסביר את הימצאותו בסביבות ירושלים: "אז נתפסו אחים שבעה ואמם ושולחו אל המלך, כי עוד לא הרחיק המלך ללכת מירושלם." דרכים עיקש. על פי משלי כח: טוב רש הולך בתמו מעקש דרכים והוא עשיר. (ולפי זה אולי יותר טוב לנקד "דרכים עיקש"). ומכל מקום, "עיקש" הוא לשון עיוות, ולא לשון עקשנות. 87-88 עיקש ... יושר ארחותם לתעב. אולי ע"פ מיכה ג:ט: המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו. 89 ובאליל להנקש. אולי על פי דברים יב:ל (ההופעה היחידה במקרא של השורש נ-ק-ש בבנין נפעל): השמר לך פן תנקש אחריהם ... לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני. כלומר: המלך ניסה לשכנע אותם לעבוד עבודה זרה.

יַעַן דִּיבְבוּ מִיָּאֲנוּ מֵאֵין
יִיֶסְרָם וְשִׁסְפָּם בְּרַעַשׁ וְסֵאוֹן
יִיחַדּוּ וְצִידְקוֹ מוֹאֵס גָּאוֹן

כָּעֵת סָע לְדַרְכּוֹ הָאֲכֹזֵב
כָּזָאת צוֹ לְבִיהוּדָה עֶזֶב
כָּל צְרוּעַ וְכָל זָב

95

כָּלוֹת עִם קוֹדֶשׁ וְנִפְץ
כְּנוֹנָה כִּינוּיוֹ יְהוּדֵי לַפְצָפֶץ
כּוֹתֵב נִקְבּוֹ יוֹנִי לַהֲחַפֵּץ

פירוש

91 יַעַן דִּיבְבוּ מִיָּאֲנוּ מֵאֵין. בעבור שדיברו במיאון. "דיבבו" על פי שיה"ש ז': דָּבַב שִׁפְתֵי יִשְׁנִים. השימוש בשני פעלים, "דיבבו מיאנו", במשמע "דיבבו במיאון", הוא על דרך "שניים שהם אחד" (*hen dia duoin*) וחוסר ו'ו החיבור (*asyndeton*). 92 וְשִׁסְפָּם. חתך אותם לחתיכות. השורש יחידאי במקרא (ש"א טו:לג: וְיִשְׁסֹף שְׁמוּאֵל אֶת אֲגָג), אבל נמצא אצל הקלירי, ובעיקר אצל רס"ג וממשיכיו (אל-ברדאני, אבן אביתור); וגם יוסיפון משתמש בו כאן (טו:2-3): "שוספו באכזריות". כך ירש הפייטן את השימוש הזה גם ממסורתו הפייטנית וגם מהמקור ההיסטוריוגרפי שהוא מפייט. **ברעש וסאון**. על פי ישעיהו ט:ד: כִּי כָל סֵאוֹן סֵאֵן בְּרַעַשׁ וְשִׁמְלָה מְגוֹלָלָה בְּדָמִים. ונחלקו המפרשים מה פירוש "סאון" בפסוק; וכאן נראה שהפייטן תפס אותו כמילה נרדפת ל"רעש". 93 יִיחַדּוּ וְצִידְקוֹ מוֹאֵס גָּאוֹן. "מואס גאון" הוא הקב"ה, על פי משלי ח:יג: יִרְאֵת יְיָ שְׁנֵאת רַע גָּאֹה וְגָאוֹן; ושבעת הבנים "ייחדו" אותו (הכריזו שהוא אחד) ו"צידקו" אותו (הכריזו שהוא צדיק ושמיתתם האכזרית מגיעה להם בצדק). 94 סָע. נסע. (הפייטן עשה שורש חדש, "סוע", מהשורש "נסע", על בסיס העובדה שיש צורות של הפועל שבהן נשמטת הנ"ן, כמו "יסע". עי' יהלום, שפת השיר, עמ' 86 ולהלן. אולי יש לצטט מספר או מאמר אחר, הנוגע יותר לענייננו?) 94 **האכזב**. הכינוי הזה לאנטיוכוס מפתיע קצת, כי במקרא (ירמיהו טו:יח) הוא כינוי למי שמפסיק מלהעניק ביטחון שהיה מעניק בעבר, כמו מעיין שמפסיק מלתת מימיו – אך אנטיוכוס לא היה טוב ליהודים אפילו בתחילה! ונראה לי שהפייטן פירש את המילה כ"אכזר". 95 צוֹ. צווה (גם כאן עשה הפייטן צורה חד-הברתית, על דרך פעלי ע'ו בבנין קל (במקום צורת ל"ה בבנין פיעל, המצופה בשורש זה). ועניין הסטרופה זו על פי יוסיפון, טז:4-1: "וילך המלך לדרכו מקדוניה ויצו את פיליפוס ואל השרים אשר עזב בארץ יהודה". 96 **כל צרוע וכל זב**. במדבר ה:ב. וקשה מה עניינו כאן, ואולי רוצה הפייטן לומר ששרי אנטיוכוס אשר הניח בארץ ישראל היו טמאים ומתועבים, כמו צרוע וזב. 97 **כלות עם קודש ולנפץ**. על פי דניאל יב:ז: וְכָלֹת נִפְץ יָד עִם קֹדֶשׁ, וכוונתו כאן הוא "כדי למחות את שם ישראל ולהשמיד את העם". 98 **כנונה כינויו יהודי לפצפץ**. על פי דברי אנטיוכוס לשרים שם ביוסיפון, 2-4: "ויאמר להם: מחה תמחו את זכר שם יהודה מעל הארץ, וכל אשר יזכיר שמו יהודי, תהרגוהו, וכל אשר יאות להיות מעמנו ויזכיר שמו יון חייוהו!" (ועי' מה שכתב פלוסר בהערתו שם). **לפצפץ**. לשבר, ע"פ איוב טז:יב: וְנִפְצַצְנִי. 99 **ניקבו**. הנקב שלו, כלומר, רשימתו ברשימות השררה; והפייטן יצר השם "נקב" מן הפועל שבפסוק "אשר נקבו בשמת" (במדבר א:יז).

- 100 **כָּבֵט צְרוּתָיו קָדִישׁ וְעִיר**
כֹּהֵן מַתְתִּיָּהוּ רוּחוֹ הָעִיר
כִּינֵשׁ אֶצְלוֹ רַב וְצַעִיר
- 105 **לְבַשׁ בְּגָדֵי נָקָם תִּלְבּוֹשֶׁת**
לְשׁוֹם חֵיתוּל לְכֹאִיבֵי וְתַחֲבוֹשֶׁת
לְמַעַן לֹא נִישָׂא הַבּוֹשֶׁת
- לְבוֹל עֵץ שִׁיתַח וְסִיגָד**
לְנִגְדּוֹ בְּשָׁעוֹת מְלִין הָאֲזָגָד
לִיהֶק חֵיל כְּבֵד וְאֲגָד
- 110 **לַעֲת הַחֲזִיקוּ לְלָכֶת בְּדֶרֶךְ**
לִיהֲטוּ כְּאֶלֶף נַפְשׁוֹת לְהִתְחַרֵּךְ
לְמַעַן שְׁמָרוּ הַשָּׁבֶת כְּעֶרֶךְ

פירוש

100 **כבט**. כאשר הביט. **קדיש ועיר**. ע"פ דניאל ד': עיר וקדוש. ושם הוא כינוי לקול מלאך מן השמים (ופירשו המפרשים שם, רש"י ור"י מטראני, שהמלאך נקרא "עיר" מפני שהוא ער תמיד ואינו ישן). וכאן נראה שפייטננו מכנה את מתתיהו בכינויים המיוחדים למלאכים, כמו שגם בימינו רגילים לקרוא לאדם צדיק "מלאך". (אלא אם כן יש לו מסורת שמלאך ממש ראה בצרות עם ישראל ושלח את מתתיהו, אבל לא ידוע לי מסורת כזו, ובדרך כלל פייטננו אינו סר מהמסופר ביוסיפון.) 101 **כהן מתתיהו רוחו העיר**. הוא בעצמו העיר את רוחו (אלא אם כן המלאך עשה כן, ועי' בהערה הקודמת.. 102 **כינוש**. כינס, אסף, על פי הארמית כָּנַשׁ. **כינוש אליו רב וצעיר**. על פי יוסיפון טז:7-9: "וישלח [מתתיהו] את יהודה בנו בכל ערי יהודה בסתר לאמור: מי בכם עמי ומי ליי אלי! ויאספו אליו עדת החסידים החזקה".¹¹ 103 **לבש בגדי נקם תלבושת**. על פי ישעיהו נט:יז (ושם מדובר על הקב"ה!): וְיִלְבֹּשׁ בְּגָדֵי נָקָם תִּלְבּוֹשֶׁת. 104 **לשום חיתול ... ותחבושת**. כלומר, להביא רפואה. 105 **למען לא נישא הבושת**. על פי יוסיפון טז:6: "כי מתתיהו חרפת ערלים לא נָשָׂא". (ועל פי זה היה צריך לומר "למען לא יִשָּׂא", בלשון יחיד, אך הפייטן שינה אותו ללשון רבים, כי הוא מדבר על מגמתו של מתתיהו לרפוא את כאבי כל עם ישראל.) 106 **לבול עץ שיתח וסיגד**. שלוחו של המלך (הנזכר בשורה הבאה) השתחוה לפסל; והלשון על פי ישעיהו מד:יט: לְבוֹל עֵץ אֶסְגֹּד. ואין בידי לפרש את המילה "שיתח". 107 **לנגדו**. מול מתתיהו. **בשעות מלין**. בדברו מילים (לשכנע את מתתיהו לעבוד ע"ז אתו?). **האזגד**. השליח; על פי הארמית של תרגום אונקלוס (בראשית לב:ד ועוד). (מיקום שורות אלו מוזר, כי ביוסיפון [שבפנינו, כלומר מהד' פלוסר] בא סיפור שריפת שומרי השבת מיד אחרי הצגת מתתיהו והכנתו למלחמה.) 108 **ליהק**. הקהיל, אסף; ע"פ שמ"א יט:כ, לְהִקֵּת הַנְּבִיאִים. **ואגד**. גם הוא לשון אסיפה ואיגוד. ועניין הטור על פי יוסיפון, שם 15-16: "ויהי כשמוע פיליפוס ושרי המלך את הדברים האלה, וילכו עליהם בחיל כבד". 109 **החזיקו ללכת**. 110 **ליהטו**. הציתו אש להרוג אותם בעשנו; ונמצא הפועל כמה פעמים במקרא, כגון תהל' קד:ד: אֶשׁ לִהְטֹ.

¹¹ועי' הערת פלוסר שם: "שלא כמו בחשמ' א' מקדים המחבר את ההכנות למרד לפני ההתנגשות במודיעין, ואולי הצדק עמו."

**מוֹדִיעִית פֻּעַמִּי מִרְכְּבוֹתֵימוּ בְּהִתְקַרֵּב
מִצָּאוּ חֲנוּר כְּלִי קָרֵב
מִתְלַוְהוּ הַנִּכְבָּד בְּעַמּוֹ וְהָרֵב**

115 מִלְלוֹהוּ: מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ הַקָּשִׁיב
"מָה לִּי וּלְמַלְכְּכֶם" הַשִּׁיב
"מֶלֶכִּי וְרוֹזְנִי רוּחַ מְשִׁיב"

120 מִרְשִׁיעַ נִמְצָא שָׁם וּפְרִיץ
מוֹל פְּסִילֵימוּ חֲזִיר הַקָּרִיץ
מִקְנָא לָאֵל כִּי־לָהוּ לְהַחֲרִיץ

שינויי נוסחאות

115 **הקשיב**. בל"י פ: הקשיב.

פירוש

112 **מוֹדִיעִית פֻּעַמִּי מִרְכְּבוֹתֵימוּ בְּהִתְקַרֵּב**. כאשר נקרב מרכבותיהם של היוונים להגיע אל מודיעין (או, כפי שיוסיפון מכנה אותה, "הר המודעית"), ששם היו מתתיהו וחסידיו. הלשון "פעמי מרכבותיו", שמורה על רגלי ("פעמי") הסוסים שבמרכבה, נלקחה משופטים ה:כח (שמדבר על סיסרא): **מְדוּעַ אַחֲרָיו פֻּעַמִּי מִרְכְּבוֹתָיו**. 113 **מִצָּאוּ**. את מתתיהו (הנזכר בטור הבא), שהיה **חגור כלי קרב**. על פי יוסיפון טז:22 ולהלן: "ושרי המלך הלכו אל מתתיהו בהר המודעית וימצאוהו חגור כלי קרב הוא ובניו ואחיו ומתי מעט עמו מעדת החסידים, כי הלכו להביא את נשיהם ואת בניהם בהר המודעית". 114 **הנכבד בעמו**. כך קוראים לו שרי המלך בפנותם לו, ביוסיפון טז:25 (המובא בפירושי לטור הבא). **והרב**. הגדול, על פי הארמית. 115 **מיללוהו**. דיברו לו. ועניין הטור על פי יוסיפון טז:25-26: "ויקדמו שרי המלך את מתתיהו בדברי שלום ויאמרו: מתתיהו איש נכבד בעמך, עשה מצות המלך ותחיה ולא תמות". 116-117 **"מה לי ולמלככם" השיב** / **"מלכי ורוזני רוח משיב"**. על פי יוסיפון טז:26-27: "ויען מתתיהו בגובה רוח ויאמר: את מצות מלכי אני עושה – עשו אתם מצות מלככם אשר צוה אתכם!" 117 **ורוזני**. גם הוא לשון מלכות; וגם בשירת המקרא נמצא בכמה מקומות הצמד "מלך ~ רוזן" בתקבולת, כגון שופטים ה:ג: **שָׁמְעוּ מְלָכִים הָאֲזִינוּ רֹזְנִים**. 118 **מרשיע**. אדם רשע העושה מעשי רשעות. (ואע"פ שהוא בבין הפעיל, לא נראה לי שיש לו משמעות גורמת). **מרשיעי ... ופריץ**. כבר בדניאל יא נקראו רשעי ישראל פְּרִיצִי עִמָּךְ (פסוק יד) ו- מְרִשִׁיעֵי בְרִית (פסוק לד). על פי תפיסת חוקרי המקרא בעידן המודרני, רוב הדברים בדניאל י-יב מכוונים למעשים בימי אנטיוכוס והחשמונאים; וכן פירש פורפיריוס, המלומד הפגאני, כבר במאה השלישית לספירה. אבל לא מצאתי פרשן או הוגה יהודי, לפני העידן המודרני; ואולי פייטנו היה הראשון, ולכן השתמש בצירופי מילים מדניאל י-יב, כאן ובכמה מקומות בפיוט הזה? 119 **הקריץ**. שחט, ע"פ משנה יומא ג:ד: הֵבִיאוּ לוֹ אֶת הַתָּמִיד, קָרְצוּ. והפייטן משתמש בו בבניין הפעיל. ועניין הטור על פי יוסיפון טז:31-34: "ויען אחד מן היהודים אשר היו עם שרי המלך מן הפריצים ומני הבליעל [...] ויתז את ראש החזיר [...] וילך אל המזבח [...] וישר את ראש החזיר עליו ויקטר לפסילי אנטיוכוס". 120 **מקנא לאל כילהו להחריץ**. מתתיהו השמיד אותו לעולם, כלומר הרג אותו. (צמד השרשים כ-ל-ה + ח-ר-ץ מופיע שלש פעמים בישעיהו [י:כב, י:כב, כח:כב], ובדניאל ט:כז.) ועניין הטור על פי יוסיפון טז:35-36: "וירא מתתיהו ויקצוף מאד ותבער בו חמתו, וישלוף את חרבו וידלג על היהודי הזובח ויכהו בחרבו על צוארו".

¹² פייטנו כבר הזכיר (לעיל, טור 102) שמתתיהו "כונש עמו רב וצעיר", אבל אינו מזכיר כאן שרק מעט מחסידיו היו אתו ביום זה, כי האחרים הלכו להביא את נשיהם וטפם. ועי' הערת פלוסר על יוסיפון טז:22: "כיוון שהמחבר הקדים [...] את המרד להתנגשות במודיעין, היה מוכרח ליישב את הקושי שנגרם לו על-ידי שינוי סדרם של המאורעות ולהסביר מפני מה מתתיהו וחבריו שהיו מוכנים למלחמה הרשו לאנשי המלך להקריב את קרבן החזיר. כדי לתרץ קושיה זו המציא המחבר את הפרט, שבשעת הקרבן היו עם מתתיהו רק מתי מעט, כי שאר אנשי מתתיהו הלכו להביא את הנשים ואת הילדים..."

נפל פגרו על מזבח
נכבד המלך בסייפו איבח
נדיבים וזלים סילה וטיבח

נסע פצונות עדת החסידים;
נואצים מערכות אל ומחסדים
נוכו מהשתרד כעורכי בשידים

125

נגדעו מאז קרני רשעים
נס כנותן ליראים ונושעים
נימולו מאז ילדי שעשועים

שינויי נוסחאות

124 בצוות. איך מנוקדת מילה זו בכתב היד? 126 נוכו. ס': נובו. מהשתרד. כן הוא גם בכ"י ס', אלא ששם יש גם סבירות נמוכה שכתוב "מהשתרד". 128 נס כנותן. בכ"י י מנוקד: "נס כנותן", ואין לו שחר.

פירוש

121 נפל פגרו של זובח החזיר על מזבח. על פי יוסיפון טז:36-37: ויגבה ראשו לעוף ויפול לפני שר המלך [...] וגופו נפל על המזבח אשר עמד בו. 122 נכבד המלך בסייפו איבח. מתתיהו הרג ("איבח", ע"פ יחזקאל כא:כ: נתתי אבחת חרב) בחרבו גם את השליח המכובד של המלך, בנוסף ליהודי שזבח את החזיר; על פי יוסיפון טז:38: "וגם את שר המלך הכרית בחרבו". 123 נדיבים וזלים סילה וטיבח. שם 38-39: "והבריה את יתר השרים ורבים סילה מהמונם". וזלים. אינני בטוח בפירוש המילה הזאת. האם היא מכוונת לאנשים הפחותים, ההפך מן הנדיבים, מלשון "זול"? או האם היא מילה נרדפת ל"נדיבים"? סילה. הרג; ונראה לי שהוא דווקא הריגת רבים והשלכת הפגרים ארצה. הפייטן לקח את המילה כאן מיוסיפון טז:39: "והבריה [מתתיהו] את שאר השרים ורבים סילה מהמונם". ויוסיפון לקחה מאיכה א:טו: סלה ה' כל אבירי. ויוסיפון משתמש במילה הזאת הרבה פעמים בחיבורו.¹³ 124 בצוות. יחד איתם, בנוכחותם; על פי הארמית הבבלית: בצוותא. ועניין הטור על פי יוסיפון טז:42-44: "ויצא מתתיהו ובניו ואחיו עמו ועמהם עדת החסידים גדולה, וירדפו את החטאים ויכום ויכתום עד בלתי השאיר להם שריד בארץ יהודה". 125 נואצים מערכות אל. היוונים וחבריהם, המחרפים את הצובאים בעד הקב"ה. (הנואצים הם הנושא של הפועל בטור הבא, "נוכו"; ואין קשר תחבירי לטור 124). ומחסדים. אף הוא לשון "מחרפים", על פי משלי כה:י: "פן יחסדך שמע" (ועיין פירושי הראשונים שם). 126 נוכו. הוכו, על פי שמות ט:לב: והחטה והפסמת לא גכו. מהשתרד. כך שלא השתרדו. כעורכי בשידים. כארבעת המלכים והחמשה, שערכו מלחמה בעמק השידים (בראשית יד:ח) בימי אברהם אבינו, ורובם לא שרדו. 127 נגדעו מאז קרני רשעים. על פי תהלים עה:יא: קרני רשעים אגדע; וטעמו שגאוותם הורדה. 128 נס כנותן ליראים ונושעים. כאשר ניתן נס מן השמים לצדיקים; על פי יוסיפון טז:44: "ויעש יי תשועה גדולה בידו". 129 נימולו מאז ילדי שעשועים. על פי יוסיפון טז:44: "וימולו את הילדים". והרקע הוא שלא הצליחו למול את ילדיהם מאז גזר אנטיוכוס לאסור את המילה, ורק עכשיו היה ביכולתם למול. ילדי שעשועים. על פי ירמיהו לא:יא: הֲבֵן יֶקֶר לִי אֶפְרַיִם אִם יֶלֶד שְׁעִשְׁוּעִים, וגם בהקשר המקראי מדובר על עם ישראל, אלא ששם מדובר על עם ישראל כולו, והמילה "ילד" היא על דרך המשל; וכאן בפיוט מדובר על התינוקות דווקא.

¹³ פלוסר מעיר שם: "סילה – הרג. לשון רגילה אצל יוסיפון. כך הבין המחבר את איכה א' ט"ו: 'סלה כל אדירי [צ"ל אבירי] אדוני בקרבי', והמחבר הבין 'שהוציא וסילק הקב"ה את החכמים והגיבורים (לקח טוב על מגילת איכה) וכן מתרגם כבר התרגום הלאטיני [...] בעקבות תרגום השבעים". וראוי לנו להוסיף שלשה דברים לדבריו של פלוסר: (א) נראה משימושי המילה אצל יוסיפון שאין פירושה סתם הריגה בעלמא, אלא דווקא רמיסת המוני פגרים לארץ; (ב) שאין זה הבנת התרגום הארמי לאיכה א:טו, אלא "קנש כל גִבְרֹתֵי"; (ג) שאינו ברור מפיוטי הקלירי לט' באב איך הוא הבין מילה זו.

130 סופו בהגיע חייתו להיחלף
סח לניניו דרכיו לאלף:
ספו אומן אמריי מלסלף

תחילת ימי יהודה מכביי (יוסיפון, פרק יז)

סר למשמעתו אריה גור
סע עליהם זין חגור
סרון הפיל מובס בפיוגור 135

שינויי נוסחאות

129 בהגיע. בכ"י י מנוקד בהגיע. בכ"י ס' אפשר שהאות הראשונה היא כף ("כהגיע").

פירוש

130 סופו בהגיע חייתו להיחלף. כשהגיע זמנו של מתתיהו להיפטר מן העולם. (על הלשון "חלף" = יצא, עי' לעיל שורה 67, אלא שכאן בא בבנין נפעל.) ועניינו על פי יוסיפון טז:45 ולהלן: "ויקרבו ימי מתתיהו למות ויקרא את חמשה בניו ויחזקם ויאמץם ויאמר להם: בניי, [...] קנאו קנאת אלהיכם....". 131 סח. דיבר (מלשון "שיחה"). לניניו. לבניו; כמו בבראשית כא:כג: אם תשקר לי ולניני ולנכדי. לאלף. להורות, ללמד; על פי איוב לג:לג: ואאלףך חקמה. (יוסיפון מספר באריכות את נאומו מתתיהו לבניו לפני מותו, אבל פייטנו מסתפק בסטרופה הקצרה הזאת.) 132 ספו. נראה לי שמשמע "למדו, קבלו"; וכן הוא אצל הקלירי, בקרובה "אצולת אומן" לשבת פרה, בפיוט ה "אצורה ומופרשה": דקדוקיה ספות. והמשמעות הזאת לא נרשמה במילונים.¹⁴ אומן אמריי. חוזק אמריי, כלומר: אמריי החזקים (סמיכות תואר). ואולי רומז הפייטן למה שאמר יוסיפון: "ויחזקם ויאמץם". מלסלף. שלא לשבש אותם, על פי דברים טז:ט: ויסלף דברי צדיקים. 133 סר למשמעתו. הלך בשליחותו ושמע בקולו, על פי ש"א כב:יד: וסר אל משמעתך. אריה גור. יהודה מכביי, בנו של מתתיהו, שהמשילו אביו ליהודה בנו של יעקב אבינו, שנקרא גור אריה בבראשית מט:ט; כדאיתא ביוסיפון בנאומו של מתתיהו (טז:58-56): "בני יהודה הנקרא שמך מכביי על גבורתך, ידעתי בני ידעתי כי איש מלחמה אתה והאלהים נתן לך כח וגבורה ולב כלב האריה אשר לא ינוס מפני כל." וגם אחר מותו של מתתיהו, יוסיפון מתאר את גבורת יהודה בדימוי אריה (יז:5-6): "ויתהומו הרשעים מפחדו ויתבהלו כל עושי רשע מיראתו כאשר יראו בהמה מקול שאגת אריה ביום שר ישאג לטרור טרף". 134 סע עליהם זין חגור. הוא נסע להילחם עליהם, חגור בכלי קרב, כדאיתא ביוסיפון יז:2-3: "וילבש שריון כגיבור ויחגור את כלי מלחמתו". סע. עי' בפירוש לשורה 94 לעיל. 135 סרון. שמו של אחד מהאלופים בצבאו של אנטיוכוס. הפייטן מסכם את מעשה סרון בהערה קצרה זו על מיתתו בידי יהודה. ביוסיפון (יז:22-31) כתוב: "וישמע סרון שר צבא ארם ויאמר: אעשה לי שם ואלכה להלחם ביהודה. ויאסוף את כל עמו ויבא עד בית חורון. [...] ויאמר יהודה: אין לנו להתאחר, אף כי הלכו אחינו עדת החסידים מעימנו. אם נקוה [...], יאמרו צרינו כי יראים אנו מהם. [...] ויהי לאור הבוקר ויראו עם רב ועצום [...] ויאמר יהודה: קראו בשמים ותיוושעו כי ליי המלחמה [...] ויתבהל סרון וכל עמו וינס, וירדוף יהודה אחריו וידבקו ויכהו וסילה ביום ההוא מארם פגרים רבים". מובס. מנוצח, ע"פ תהלים ס:יד: והוא יבוס צרינו, אלא שכאן הוא בבנין הופעל. וכן הוא רגיל בלשון עברית של ימינו. בפיוגור. בעשיית פגרים רבים, על פי מה דאיתא במובאה מיוסיפון, שיהודה הרג פגרים רבים בנצחו את סרון.

¹⁴ועי' מה שכתב ר' אריה לייב גורדון בפירושו "עיון תפילה" על השורה בפיוט הקלירי (אוצר התפילות, כרך ב, חלק הפיוטים, קא עמ' ב), שניסה להסביר את המשמעות "למד" כמשמעות מושאלת של המשמעות "אכל", שהיא ספהי במילון בן-יהודה, עי' שם

סִילָה פְּנֵרִים רַבִּים בְּקָרֶב
סוֹפְרוּ מִלִּין לְסִלּוֹן וְסָרֵב
סְבוּתִי קִיחַל עִם רֵב

עַל־ שִׁנְיוֹ צַר הַחֲרִיק
עָרִיצִי גוֹיִם וְזָרִים הָרִיק
עַל יַפְעָתִי חֲרָבִים לְהָרִיק

140

עוֹד עֲזָרוּהוּ עוֹזְרֵי רָהֵב
עָרַעַר וְשָׁסוֹת בֵּית הַלֵּהָב
עִמָּם כָּתָם הַטּוֹב וְהַזָּהָב

שינויי נוסחאות

142 וְשָׁסוֹת. בכ"י י' מנוקד: וְשָׁסוֹת.

פירוש

136 **סילה**. הרג; עי' בפירוש לשורה 124 לעיל. 137 **סופרו מילין**. הוגדו הדברים, הגיע שמעו של יהודה. **לסלון וסרב**. לאנטיוכוס, שסירב לשמוע לקולו של הקב"ה, והיה כקוץ (סלון) בצידי עם ישראל; על פי יחזקאל ב:ו: "סלונים וסרבים". **ספותי**. להשמידני; ע"פ בראשית יח:כג: האף תספה צדיק עם רשע. ועניין הסטרופה על פי יוסיפון 32-33: "וישמע המלך אנטיוכוס את הדברים האלה, ויקצוף ויאסוף את כל עמו ואת כל הגוים ממשלת ידו עם רב ועצום מאד". (יוסיפון ממשיך לספר איך חילק אנטיוכוס את חילו, ונתן חציו לליסיה, להילחם על יהודה, והלך בעצמו עם החצי האחר, להילחם על פרס. הפייטן מדלג על כל זה.) 139 **עלי שינוי צר החריק**. עי' בפירוש לשורה 16 לעיל. 139-140 **עריצי גוים זרים הריק** / **על יפעת חרבם להריק**. על פי יחזקאל כח:ז: לָכֵן הִנֵּנִי מְבִיא עֲלֶיךָ זָרִים עָרִיצִי גוֹיִם וְהָרִיקוּ חֲרָבוֹתָם עַל יָפִי חֲכֻמָּתְךָ וְחָלְלוּ יַפְעָתְךָ. 139 **הריק**. עי' להלן בפירוש לשורה הבאה. 140 **יפעת**. אי אפשר לדעת איך הבין פייטנו את המילה הזאת מן הכתוב ביחזקאל; רש"י מפרש מלשון "הופעה", ור' יוסף קרא מפרש מלשון "יופי". **חרבם להריק**. לשלוח חרבם מתערם, כמו בשמות טו:ט: אָרִיק חֲרָבִי. (פירוש ר' מנחם בר שמעון על הפסוק ביחזקאל.) והפייטן השתמש במילה זו גם בשורה הקודמת, לתאר את איסוף לוחמי העמים ושילוחם למלחמה; וקשה קצת, אם לא על דרך ההשאלה ("לשלוח אנשים" = לשלח אותם למלחמה, כמו שליפת חרב לצורך מלחמה); ומן הסתם עשה הפייטן כן (במקום "מביא" שבפסוק) לשם החרוז. 142 **עוזרי רהב**. איוב ט:יג; ופירושו: "בעלי הגאווה שעוזרים בגבורתם" (פירוש ר' ישעיה מטראני על הפסוק באיוב; ודומה לו בפירושיהם של רבינו תם, רמב"ן, ורלב"ג).¹⁵ ועניינו על פי יוסיפון יז:41-43: "ויבחר ליסיה את תולימיאס ואת ניקנור ואת גורגיאס אנשים גיבורים, וישלח עמהם ארבעים אלף בחור עושי מלחמה". 143 **ערער ושסות**. שניהם לשונות של חורבן הם: "ערער", על פי ירמיהו נא:נח: חֲמוֹת בָּבֶל הֶרְחַבָה עָרָעַר תִּתְעָרְעַר; ו"שסות", על פי שופטים ב:יד: וַיִּתְּנֵם בְּיַד שָׁסִים.¹⁶ **בית הלהב**. נראה לי שזה כינוי לבית המקדש, ששם נמצאת להבת אש המערכה על המזבח; ואם כן, הפייטן הוסיף רעיון זה מלבדו, כי ביוסיפון אינו כתוב שמטרת הגיבורים הללו היתה להחריב את המקדש. (ומכל מקום, זוהי מסקנה סבירה, אם כבר באו להילחם נגד הצובאים בעד דת התורה.) ואולי הוא כינוי לתער החרב, כי החרב נקרא "להב", כדאיתא בנחום ג:ג: וְלֵהָב הַחֶרֶב; ואם כן, "בית הלהב" הוא התער, ושיעור השורה הוא: "להביא חורבן בחרבותם השלופות מתערך". 144 **עמם כתם הטוב והזהב**. על פי איכה ד:א: אֵיכָה יוֹעַם זָהָב יִשְׁנָא הַפֶּתַח הַטּוֹב. וכוונתו כאן לזהב שהביאו הסוחרים לקנות בו שבויי ישראל כעבדים, כמו שמספר יוסיפון יותר מאוחר בפרק (יז:52-53, 62-63: "וניקנור הביא עמו סוחרים הרבה מאד ויחשוב למכור להם נערי יהודה ונערות מן השביה אשר חשב לשבות מארץ יהודה.... ואת הזהב אשר הביא הסוחרים לקנות את נערי ישראל לקחו [אנשי יהודה המנצחים] ויחלקו אותו לעניים."

¹⁵בישעיהו לז: נקראת מצרים "רהב", אבל אי אפשר שזוהי שמשמעות המילה כאן, כי במקור ביוסיפון (יז:44-43) לא נזכרת מצרים, אלא דווקא עמים אחרים: "ויתחבר להם עוד כל חיל ארם וכל חיל פלשת, ויבא ארץ יהודה להשחיתה."

¹⁶ועל פי זה, וכל הופעות הפועל הזה במקרא, צריך לנקד כאן "ושסות", בבנין קל.

145 עַת כְּהֶאָזִין כֹּהֵן הַקֹּדֶשׁ
עֲצָרָה קָרָא וְצוּם קִידֵשׁ
עָרַב לַיּוֹם הַרִיגָה לְהַקְדֵּשׁ

פִּילּוּלוֹ כְּעֶרֶךְ וְצָרְתוֹ כְּהַגִּיד
פָּקֵד עָמוֹ אֲשֶׁר הָאֱגִיד
פִּיקֵד עֲלֵיהֶם שֶׁר וְנָגִיד 150

פָּתַע דִּילָג בְּמַחְנָה מְנַדָּף
פְּוָזְרוֹ מִפְּנֵי כְּעֶשֶׂן בְּהִינְדָף
פִּיצְפָצִים פִּירְפָּרִים, וְהַנְשָׁאָרִים רִידָף

פירוש

145 עת כהאזין. כאשר שמע. כהן הקודש. הצמד נמצא גם ב"אודך כי אנפת" (שו' 93), ואף שם מדובר על יהודה מכביי; ונראה שזו השפעה מן הפיוט הקדום על פייטננו. ועניין הסטרופה הזאת על פי יוסיפון יז:45: "וישמע יהודה וכל זקני ישראל ויקראו צום וילבשו שקים ויעלו עפר על ראשם ויקראו אל יי". 146 עזרה קרא וצום קידש. ע"פ יואל א:יד: קדשו צום קראו עזרה. 147 ערב ליום הריגה. אפשר להסיק את התאריך הזה ממה דאיתא ביוסיפון מיד אחרי תיאור הצום. (עי' במובאה בפירוש לשורה הבאה). להקדש. לקרוא, לתקן, את הצום. 151-152 פילולו כערך וצרתו כהגיד / פקד עמו אשר האגיד. על פי יוסיפון יז:46: "ויהי לאחר הצום ויפקוד יהודה את עמו". 148 פילולו כערך. כאשר כילה לסדר את תפילתו; ו"פילול" לשון תפילה הוא, על פי תהלים קו:ל: ויעמד פינקס ויפלל, על פי הפירוש שבבבלי ברכות ו עמ' ב: "ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר: ויעמוד פינקס ויפלל". וצרתו כהגיד. כאשר טען לפני הקב"ה את צרותיו. 149 האגיד. אסף (לשון "איגוד"). 150 פיקד עליהם שר ונגיד. על פי יוסיפון יז:46-47: "ויפקוד יהודה את עמו וישם עליהם שרי אלפים ושרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות".¹⁸ ולשון "שר ונגיד" על פי דה"ב לב:כא: "ונגיד ושר".¹⁹ 151 פתע. מיד, על פי משלי ו:ט, פתע ישבר, ועוד מספר מקומות במקרא.²⁰ דילג במחנה אויב. על פי יוסיפון יז:59-60: "וידלג יהודה במלחמה ויך במחנה ניקנור מכה רבה". 152 פוזרו מפניו. על פי יוסיפון יז:60: "וינוסו מפניו". כעשן בהינדף. על פי תהלים סח:ג: כהנדף עשן תנדף. 153 פיצפצם פירפפרם. צמד זה נמצא אצל כמה פייטנים: שמואל השלישי (בשלח, אהבה); יוסף הלוי החבר (מקץ, עמ' 54); ויוסף אבן אביתור (זולת ליר'כ). אבל כולם פעלו במזרח, ומאין הכיר אותם פייטננו האירופאי? (!) ומכל מקום, עניין הטור על פי יוסיפון 60-61: "וירדוף יהודה במלחמה אחריהם הלוח והכות, וישפכו בקרב ההוא תשעת אלפים נפשות". והנשארים רידף. אפשר שצמד המילים הוא ע"פ ויקרא כו:לו: וְהַנְשָׁאָרִים בָּהֶם ... וְרִדְף אֹתָם קוֹל עֶלְה נָדָף. הפועל ר-ד-ף נמצא בבנין פיעל פעמים מספר במקרא, רובם בספר משלי.

¹⁷ ואין הבדל בין זה ל"קידש" שבשורה הקודמת, אלא ששם בחר הפייטן בבניין פיעל, כלשון הפסוק ביואל, וכאן בבניין הפעיל, לשם הגיוון.

¹⁸ הפייטן משתמש בשורש פ-ק-ד בבנין פיעל, כמו בישעיה יג:ד, במקום הקל שביוסיפון; ולא נראה לי שיש הבדל במשמעות. (ועי' גם בהערה הקודמת).

¹⁹ ושם מדובר על השמדת מחנה אשור על ידי מלאך ה'; ואולי רוצה הפייטן לרמוז שיהודה היה כמו מלאך בגבורתו. (ומכל מקום, רחוק הוא להסיק פירוש כזה רק מצמד המילים "שר ונגיד").

²⁰ מענין מאוד שהפייטן מדלג לגמרי על דברי יוסיפון שאומר שיהודה קיים את החיוב שבדברים כ:ב ולהלן שהכהן יכריז לפני הצבא שכל איש אשר בבית או נטע כרם או ארס אישה והירא ורך הלבב ישוב לביתו (יוסיפון יז:48-49, על פי מקבים א ג:נו); ושיהודה התפלל לקב"ה בשדה המלחמה (יוסיפון יז:55-58, על פי מקבים א:ג ולהלן). והיינו מצפים שבפיוט, המיועד לשימוש ליטורגי בבית הכנסת, בליט הפייטן את מעשי יהודה בקיום במצוות התורה, ובפרט את תפילתו לאל; ותימה שהוא מדלג עליהם לגמרי.

פְּלִיפּוֹס אֲשֶׁר לִי הָרַע
פָּנְעוּ בְּדֶרֶךְ וּבֹ נְתַעֲרַע
פָּעְלוּ עַל קְדָקְדוֹ פָּרַע

155

צְוֹחַת דָּמִים אֲשֶׁר שָׁפַךְ
צָחִיחַ סָלַע נֹתָנִי כִבְכָּךְ
צָרוֹר דָּרְכוּ זֶר וְהַפְכָּכְךָ

צָעְדוּ אֲצִלּוֹ נִטְמָן בְּעוֹפֶל
צִיּוּה אֹתוֹ עָלְיוֹ לְהַפֵּל
צָרְבוּ בְיוֹקְדָת נִשְׁתַּדֵּל וְטִיפֵל

160

שינויי נוסחאות

158 זר. ס': צר.

פירוש

154 **פליפוס**. כאן, במיתתו, הפייטן מזכיר את שמו לראשונה! (וניקדתי כאן פְּלִיפּוֹס, בהתאם למסורת בני רומא, המופיע כאן בכ"י י ובכל כתבי היד של מנהג רומא בפיוט "אודך כי אנפת". וזה בניגוד למסורת האשכנזית, שבה מנוקד השם פּוֹלִיפּוֹס בכל כתבי היד של "אודך כי אנפת"). **אשר לי הרע**. על פי יוספיון יז: 68-69: "וידבק יהודה את פיליפוס, הוא פיליפוס אשר עשה הרעה בארץ יהודה". **155 פגעו בדרך**. יהודה פגש את פליפוס בדרך. **ובו נתערע**. ועל ידו אירע תקלה לפיליפוס. על הצורה ע-ר-ע במקום א-ר-ע, עי' מילון בן-יהודה ערך ערע. הפייטן משתמש בפועל הזה בכוונת "אירע דבר רע"; ואכן כל הופעותיו במשנה הן של דבר רע (אבל באף אחד מהם לא נמצא הפועל לבדו, אלא יחד עם הזכרת הדבר הרע. עי' קוסובסקי, קונקורדנציה למשנה). **156 פעלו על קדקדו פרע**. על פי תה' ז: ז: "שוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד". **157 צווחת**. צעקת; והדימוי של דם שצועק הוא על פי בראשית ד: ז: קול דמי אחיד צעִקִים אֵלַי מן האֲדָמָה. **צחח סלע נותנו כבכך**. הלשון על פי יחזקאל כד: ז-ח: כִּי דָמָה בְּתוֹכָהּ הָיָה עַל צָחִיחַ סָלַע שְׁמֵתָהּ, לֹא שִׁפְכָתָהּ עַל הָאָרֶץ לְכִסּוֹת עָלָיו עֹפֶר. לְהַעֲלוֹת חֲמָה לְנֶקֶם נֶקֶם נִתְּתִי אֶת דָּמָה עַל צָחִיחַ סָלַע, לְבִלְתִּי הַכֹּסוֹת.²¹ הנביא, ובעקבותיו הפייטן, אומר שדם הנהרגים גלוי לפני הקב"ה כאילו הוא נראה על הסלע; והפייטן מוסיף שהדם ששפך פליפוס היה כל כך מרובה שכאלו נאסף וניתן בכך, כמין כד. והעניין על פי יוסיפון 71-72: "ויקום את נקמת אלעזר ואת דמי החסידים אשר שפך פיליפוס". **159 דרכו זר והפככך**. על פי משלי כא: ח: הִפְכָּכְךָ דֶּרֶךְ אִישׁ זָר. **160 צעדו אצלו**. יהודה ואנשיו הלכו והתקרבו אל פליפוס בדרך. **נטמן בעופל**. והוא, פליפוס, הסתיר את עצמו בבית; עי' יוסיפון יז: 69-70: "ויהי כי קרב יהודה, ויטה את פיליפוס מן הדרך ויבא בבית אחד אשר הוא קרוב". (למה קורא הפייטן לבית "עופל"?). **161 ציוה אותו עליו להפל**. על פי יוסיפון יז: 70: "ויצו יהודה ופילו את הבית עליו וישרפו אותו באש במקום ההוא". **162 צרבו ביוקדת**. נשרפו בשריפה, עי' יוסיפון יז: 70: "ויצו יהודה ופילו את הבית עליו וישרפו אותו באש במקום ההוא". **נשתדל וטיפל**. צריכים להיות כינויים לפיליפוס ולאחד מחבריו או עבדיו, אבל אין משמעותם ברורה לי.

²¹ לפני תיאור מותו של פיליפוס, יוסיפון מספר שיהודה רדף אחרי כבידס ותימותיאוס (יז: 68-65); אך הפייטן מדלג על הסיפור הזה, מסתמא מפני שלא הצליח יהודה להשיג אותם.

²² השימוש בשורש "ארע" בבניין נתפעל אינו מתועד היטב; אך ב"מאגרים" של המילון ההיסטורי יש שלוש מקבילות מסופקות; עי' שם.

²³ רבו הדעות בפירוש המילה "צחח" בפסוק; רש"י ואחרים: שעיעות, חלקות; רד"ק ואחרים: המקום הגבוה שבסלע; ר"י מטראני: יובש. ואין ראייה בפיוטנו לכאן או לכאן.

צִיפְצוּפוֹ לֹא יָשׁוּב רִיקָם
צוּלַח אֶת אֲשֶׁר רוּקָם
צָרִי וְאוֹיְבֵי תִשָּׁב נָקָם

165

מות אנטיוכוס (יוסיפון, יח:1 ולהלן)

קוֹרוֹת אֵילֹ כְּשִׁמוֹעַ הַמְּנִזִּים
קָחוּ לִיבֹ וּבְעֵינָיו רִיזִים
קָצִינִי וְשׁוֹעֵי יָחַד לְעִזִּים

קָצַף מָאֵד וּבְנִיבֹ חִירָף
קָרִית מֶלֶךְ רַב לְגִדָּף
קִיחֵל עִם רַב וְצִירָף

170

פירוש

163 **ציפצופו**. דיבורו. (וכן רגיל מאוד בלשון הפייטנים, ונמצא כבר אצל ר' יוסי בן יוסי בתקיעתא "אנוסה לעזרה", שורה 2: "אֶצְפָּץ לוֹ בְּקוֹלִי"). אבל דיבורו של מי?? נראה לי שמדבר על דיבורו של הקב"ה (ע"פ ישעיה נה:יא: כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם), או אולי של יהודה מכביי. 165 **צרי ואויבי השיב נקם**. על פי דברים לב:מג: ונקם ישיב לצריו. 164 **צולח את אשר רוקם**. קשה; ואולי אומר שהקב"ה נותן הצלחה לעם ישראל (שנאמר עליו: וְאֶלְבִּישׁךָ רֶקֶמָה בִּיחֻזְקָאֵל טז:י), או לירושלים (שיש בו בית המקדש, ובתוכו המשכן ויריעותיו העשויות מִעֶשֶׂה רֶקֶם, שמות כו:לו); ושתי ההצעות דחוקות מאוד. 166 **קורות אליו כשמוע**. כאשר שמע אנטיוכוס את המעשים הללו שעשה יהודה; על פי יוסיפון יח:2: "ויהי בבואו אקבתנא ויוגד לו את כל אשר עשה יהודה לשריו כאשר הכם". **המנזים**. כינוי לאנטיוכוס, ופירושו: המאיים על דרך הגוזמה.²⁴ והפייטן רומז למעשה הבא מיד, שאנטיוכוס ימלא חימה ויגיד שהוא ימחה את זכרם של ישראל והתורה, אבל לבסוף ייווכח שאין כל זה אלא איום וגוזמה, כי לא יצליח בזה.²⁵ 167 **קחו ליבו ובעיניו ריזים**. ע"פ איוב טו:יב: מִה יִקְחֶךָ לִבָּךְ וּמִה יִרְזָמוּן עֵינֶיךָ. ו"ירזמו" לשון רמיזה הוא, על ידי חילוף אותיות (ר-מ-ז / ז-ר-ם), והפייטן שינה אותו מבנין קל לבנין פיעל. 168 **קציני ושועי**. שניהם לשון שררה הם: "קצין" מופיע כמה פעמים במקרא, ו"שוע" על פי איוב לד, ששם הוא מקביל ל"שרים". וכאן הם כינויים לעם ישראל, שנקרא "ממלכת להנים" בשמות יט:ו. **לעזם**. לעזוז עליהם, להתגבר עליהם בעזות. 170 **קצף מאד ובניבו חירף**. על פי יוסיפון יח:3-4: "וימלא אנטיוכוס חימה ויחר אפו מאד ויגדף ויאמר: אבואה ירושלימה ואעשינה קבורת מתים ואמלאנה מפגרי חללים". **ובניבו**. בדיבורו; ע"פ ישעיהו נז:ט: גִּב שִׁפְתֶּיךָ. **קרית מלך רב**. ירושלים, על פי תהל' מח:ג. 171 **וצירף**. ואסף אותם; על פי יוסיפון יח:4-5: "ויאסף את כל עמו ואת הרכב ואת הפרשים ועם רב ועצום מאוד."

²⁴ עיין מילון בן-יהודה, ערך גזם: "דבר דבר או עשה תנועה כדי לאים על איש שיירא מפני הרעה שמכינים לו." ועל פי המקורות שמובאים אצל בן-יהודה, נראה שהשימוש בפועל הזה בבניין קל ופיעל היה נפוץ בימי קדם, ורק מהמאה הט"ז מתחילים לשמש בבניין הפעיל, "להגזים".

²⁵ ואולי יש רמז גם למדרש שדורש את מיני הארבה ביואל על ארבע המלכויות (עי' בפירושי על "אין צור חלף", שורה 17); אבל לא נראה לי, כי לפי זה צריך גזם להיות בבל, וילק הוא יוון. (ואע"פ שבמדרשים על ארבע המלכויות, לפעמים יש פריטים שמקור אחד משייך אותם למלכות זו ומקור אחר משייך אותם למלכות אחרת, מכל מקום אי אפשר שיוון תהיה הראשונה ברשימה, ו"גזם" הוא הראשון בפסוק.)

קְדוֹשׁ הַמִּתְנַשֵּׂא לְכָל לְרֹאשׁ
 קִינָא לְעַמּוֹ רַעְנָן כְּבָרוֹשׁ
 קָרָן חֲסִידָיו דְּרֵשׁ דְּרוֹשׁ

175 רִדְתָּ עַל קְדָקְדוֹ חֲמָסוֹ
 רִידָהוּ בַּעֲוֹנוֹ כְּעֵשׁ לְהַמִּיסוֹ
 רֹעַ שְׁחִין וְאַבְעֻבוֹת הָעַמִּיסוֹ

רְשַׁע אֲשֶׁר כְּקוֹץ מוֹנֵעַ
 רָכָךְ לִבְבוֹ לֹא נִכְנַע
 רִכְבּוֹ לְהַמְהִיר לֹא נִכְנַע 180

רוּץ וְדֹאוֹת לִירָאָה־שְׁלָם
 רַעֲיוֹנוֹ בָּהּ לְמִלְאוֹת וּלְהַשְׁלָם
 רֹעַ גְּמוּלוֹ הַצּוֹר שִׁילָם

פירוש

172 קדוש המתנשא לכל לראש. הקב"ה, ע"פ דה"א כט:יא: לך ה' הגדלה ... והמתנשא לכל לראש. 173 קינא לעמו רענן כברוש. הוא, הקב"ה, שנקרא "ברוש רענן" (הושע יד:ט: אָנִי כְּבָרוֹשׁ רַעְנָן), קינא למען עמו (ע"פ יואל ב:יח: וַיִּקְנָא יי לְאַרְצוֹ וַיַּחֲמַל עַל עַמּוֹ). והעניין וגם הלשון ע"פ יוסיפון 6-7: "ויקנא יי לעמו ולעירו ולהיכלו ויזכור את כל הרעה אשר עשה אנטיוכוס לעמו וידרוש את דמי החסידים מיד אנטיוכוס." 174 קרץ. שחיטת, הריגת; מלשון חז"ל: "הביאו לו את התמיד, קרצו (=שחט אותו)" (יומא ג:ד). 26 דרוש דרש. ע"פ ויקרא י:טז: וְאֵת שְׁעִיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מִשָּׁה, וכאן במובן של נקמה, כמו בתהל' ט:יג: כִּי דָרַשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכַר. 175 רדת על קדקדו חמסו. כדי שמעשי הרשעה שתכנן אנטיוכוס לישראל יפלו על ראשו של אנטיוכוס; והלשון ע"פ תהל' ז:יז: יָשׁוּב עָמְלוֹ בְּרֹאשׁוֹ וְעַל קְדָקְדוֹ חֲמָסוֹ יֵרֵד. (והפייטן כבר השתמש בדימוי זה בתארו את מותו של פליפוס, אבל כאן הוא מתדבק יותר ללשון הפסוק). 176 רידהו. ייסר אותו. כעש להמיסו. 27 לכתת את אנטיוכוס עד שיהיה נמס, כמו שיעשה העש לבגד; והדימוי ע"פ תהל' לט:יב: בְּתוֹכָחוֹת עַל עוֹן יִסְרֶתָ אִישׁ, וְתָמַס (לשון המסה) כְּעֵשׁ חֲמוּדוֹ. 177 רוע שחין ואבועבוות העמיסו. ע"פ יוסיפון יח:ז: "ויכהו יי בשחין רע ובחלי מעיים". (פייטננו אינו מזכיר את חולי המעיים). שחין ואבועבוות. ע"פ שמות ט:י (במכות מצרים): שְׁחִין אֲבַעְבֻּעַת פֶּרֶחַ, כלומר שחין מתפצפץ בליחה. העמיסו. העמים עליו, הכביד עליו. 178 רשע אשר כקוץ מונע. ע"פ שמ"ב כג:ו: וּבְלִיעֵל כְּקוֹץ מִנֵּד; כלומר, סופו של הרשע שיהיה כקוץ שיסיר האדם ויזרקנו לחוץ; והפייטן החליף את השורש נ-ו-ד בשורש הנרדף נ-ו-ע, לצורך החרוז. 179 רכך. לא מצאתי את הצורה הסגולית הזאת במקום אחר, ונראה שהפייטן המציאו; ומכל מקום ברור שמשמעו "רכות". רכך לבבו לא נכנע. ע"פ מ"ב כב:יט: יָעַן רַךְ לִבָּבָךְ וַתִּכְנַע מִפְּנֵי ה' (דברי חולדה הנביאה למלך יאשיהו). 179-180 רכך לבבו לא נכנע / רכבו להמהיר לא נכנע. ע"פ יוסיפון יח:8: "ולא נכנע מן החולי ויאמר: מהרו הרכב ומהרו הפרשים ומהרו הפרשים ומהרו החיל." 181-182 רוץ ודאות ליראה-שלם / רעיונו בה למלאות ולהשלם. ע"פ המשך דברי אנטיוכוס שם יח:9: "ואלכה אל ירושלם כי אעשה רצוני אשר דבר פי, ומי יעמוד לפניי?" 181 ודאות. לעוף, ע"פ דברים כח:מט: כְּאֲשֶׁר יִדְּאָה הַנֶּשֶׁר. ליראה-שלם. ירושלים, ע"פ בר"ר פרשה נו: "אברהם קרא אותו יראה" ויקרא אברהם שם המקום ההוא יי יראה (בר' כב:יד); שם קרא אותו שלם: "ומלכי צדק מלך שלם" (בר' יד:יח). אמר הקב"ה: אלא הריני קוראו כמו שקראו אותו שניהם: ירושלם, יראה שלם.

²⁶ ואינו ברור אם זוהי משמעות המילה קרץ גם בירמיהו מו:כ.

²⁷ הנקדן של כ"י ס' ניקד כְּעֵשׁ, דהיינו, כתיב משונה של כְּעֵשׁ. ואכן מופיע הכתיב הזה מופיע פעם במקרא, באיוב ה:ב (לעומת עשרות הופעות של הכתיב בסמ"ך), אבל ברור שהנקדן לא הבין את כוונת הפייטן, כי הצמד "כְּעֵשׁ להמיסו" מבוסס על פסוק מפורש.

185 שְׁבוֹר זָרוּעַ רָשָׁע וָרַע
שְׁמָטוֹהוּ הַצֹּהֲלִים וּמֶרְכָּבוֹ נִכְרַע
שׁוֹאֲרוֹ כָּל גְּרָמָיו וְהוֹמְרַע

שִׁיכְמָם טַעֲנוּהוּ פָּגְרוֹ לְסִבֵּל
שְׁלֹכֹהוּ אֶרְצָה בְּטִיט לְהִיזְבֵּל
שׁוֹא רִיחוֹ כְּנִלְאוֹ לְקִבֵּל

190 שְׁפַל רוּמוֹ בַּחֲזוֹתוֹ, רָשָׁע
שִׁית מִמָּנוּ מִכֹּהוּ וּלְהִשָּׁע
שִׁיוֹעוֹ וְאֵלָיו לֹא שָׁע

שינויי נוסחאות

185 גרמיו. ס': קרנצי גרמיו. 186 לסבל. בכ"י י מנוקד לִסְבֵּל, אבל ניקדתי מדעתי. 189 בחזותו. בכ"י י מנוקד: בחזותו. 191 שיוועו. בכ"י י מנוקד "שיוועו".

פירוש

184 שְׁבוֹר זָרוּעַ רָשָׁע וָרַע. ע"פ תהל' י:טו. 185 שְׁמָטוֹהוּ הַצֹּהֲלִים וּמֶרְכָּבוֹ נִכְרַע. על פי יוסיפון יח:12: "ויהי בדרך ויעבור הרכב ממול הפיל, ויצעק הפיל וירגזו הסוסים וישמטו ויהפכו את הרכב ויפול אנטיוכוס מעל הרכב." (וקשה למה הפייטן קורא לפילים "צוהלים"). 186 גרמיו. עצמותיו; והיא מילה רגילה בארמית (גְרָמָא), ומופיעה גם בעברית מקראית, כגון במשלי יז:כב: וְרוּחַ נִכָּאָה תִּיבֹשׁ גֶּרֶם. והעניין על פי יוסיפון יח:14: "ותשברנה כל עצמותיו כי היה איש כבד ועב." והומרע. הוא חֶלָה; ע"פ הארמית, כגון בתרגום אונקלוס לבראשית מח:א: "הִנֵּה אֲבִיד חֶלָה" = "הָא אֲבִיד מְרַע". והעניין על פי יוסיפון 14-15: "ויוסף יי מכה על מכתו ויבאש את כל בשרו, ויתן בשר אנטיוכוס ריח כריח בשר החלל המושלך על פני השדה בימי הקיץ." 187 שיכמם. על שיכמם. פגרו לסבל. לשאת את גופו שהתחיל למות, והפייטן קורא לו כבר "פגר", על שם סופו. 188 בטיט להיזבל. להיות כמו זבל על הארץ. 189 שוֹא רִיחוֹ כְּנִלְאוֹ לְקִבֵּל. כאשר לא יכלו לסבול את הריח הרע היוצא מגופו של אנטיוכוס. (ולשון "שוֹא ריחו" קשה קצת. נראה שהוא סמיכות תואר – "ריח של שקר"; ואכן בדרך כלל אין מתארים ריח בתואר כמו "שקר", אבל כאן מדגיש יוסיפון שריחו הרע היה מטעם עונש מן השמיים על חירופו וגידופו, שהפייטן יכול לתאר כ"שוֹא"). ועניין הסטרופה על פי יוסיפון יח:16-18: "וישאוהו עבדיו על שכמם מעט וישליכוהו ארצה וינוסו מעליו כי לא יכלו לגשת אליו ולא נשאו את ריח הרע היוצא מבשרי מחרף ומגדף ואויב אלהים." 190 שפל רומו. ע"פ ישעיהו ב:יז: וְשָׁח גִּבְהוֹת הָאֲדָם וְשָׁפַל רוֹם אֲנָשִׁים; גם בהקשר המקראי מדובר על נפילת הרשעים. בחזותו. בראותו את אשר נעשה לו. ועניין הסטרופה ע"פ יוסיפון יח:19: ולהלן: "ויהי כנלאו כל החיל וגם הוא נלאה נשוא ריח הרע היוצא מבשרו, וידע כי יד יי נגעה בו ונשפל ונכנע ויאמר: צדיק יי המשפיל גבוהים אשר השפיל והכניע רשע אשר כמוני היום. [...] וידר נדר ויאמר: אם ירפאני יי מן החולי הזה, אבואה אל ירושלם ואמלאנה כסף וזהב [...] ואלכה בכל הארץ מכריז [...] אין כיי אלהי ישראל בכל העולם. ולא שמע יי את תפילתו ולא האזין אליו." 191 שית ממנו מכהו. הוא התפלל, כמתואר בטור הבא, וזה תוכנית תפילתו: שמכהו, הקב"ה, ישית, ישים (כנראה במשמעות "יסור" – וקשה) ממנו, ולהשע, להרפות אותו, ע"פ תהל' לט:יד: השע מִמֶּנִּי וְאַבְלִיגָה. 192 שיוועו. שיווע, התפלל, אליו. ואליו לא שע. ולא פנה אליו, לא התרצה ממנו, ע"פ בראשית ד:ה: וְאֵל קֵץ וְאֵל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה.

תּוֹקֶף גָּאוֹנוֹ אֲשֶׁר גָּבַר
תָּם, וְכִשְׁבֵּר גִּבּוֹר לְנִשְׁבֵּר
תִּקְיָה עָלָיו חִימָה כְּנַתְעֵבֶר

195

חנוכת הבית (יוסיפון, יח: 35-30)

תְּמִימִים נִצְרִי זָדָה עֲדָשׁ
תּוֹעֵפּוֹ וְכָאוֹ לְבֵית הַמְּקוֹדֵשׁ
תּוֹפְפוֹ וְשָׂרוֹ שִׁיר חֲדָשׁ

תִּינוּ רִנּוֹתֶיךָ, נּוֹצֵרִים כְּבָבֶת
תִּיקְנוּ חֲנוּכָּה שְׁמוֹנָה מְלֻשְׁבֶּת
תּוֹדוֹת נִסְלָסְלָךְ בָּהּ וּבִשְׁבֶּת

200

שינויי נוסחאות

193. י: נכל, ותיקנתי על פי מ'. 196. י: זר, ותיקנתי על פי מ'. 198. רננותיך. מ': רבבותיך. 199. שמונה. מ': ה' שמונה. 200. נסל[ס]לך. י: נסללך, אבל תוקן בגיליון: נסלסלך. מ': נסלסלך.

פירוש

193 **תוקף גאונו**. גאוותו התקיפה, החזקה; והיא סמיכות תואר. 194 **תם**. נסתיים. **וכשבר נבל נשבר**. על פי ישעיהו ל:יד: וְשִׁבְרָה כְּשִׁבְרֵי גִבּוֹר. 195 **תקיף עליו חימה כנתעבר**. כאשר הקב"ה התמלא חימה עליו, מלשון הכתוב בדברים ג:כו: וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי. 196 **תמימים**. בני ישראל. **נצרי**. ענפי; והנמשל: צאצאי, ע"פ ישעיה יא:א: וְנִצְרָה מִשְׁרָשָׁיו יִפְרָה. **זד עדש**. יעקב אבינו, שהזיד, בישראל, נזיד עדשים (בראשית כה:כט: וַיֵּזֶד יַעֲקֹב נֶזֶד; כה:לד: נֶזֶד עֲדָשִׁים). והפייטן נטה את השורש ז-ו-ד בבנין קל, במקום ההפעיל שבמקרא. 197 **תועפו**. באו בתוקף ובגאוה, על פי במדבר כג:כב: כְּתוּעַפֹּת רָאִם; והפייטן עשה ממנו פועל בבנין הנדיר פולל, בהשפעת הצורה "תופפו" בשורה הבאה. **לבית המקודש**. כך כתב הפייטן, ולא "לְבֵית הַמְּקוֹדֵשׁ", לשם גיוון. 198 **תופפו**. ניגנו בתופים, ע"פ תהלים סח:כו: עֲלֻמוֹת תוֹפֹפוֹת. **ושרו שיר חדש**. על פי כמה פסוקים בספר תהלים ובישעיהו מב:י. ועניין שירת דברי שבח לקב"ה כאן על פי יוסיפון יח:35: "ויהללו את יי בקריאת הלל שמונה ימים". 199 **תינו**. סיפרו. (השווה תחילת הפיוט "וּנְתַנָּה תוקף קדושת היום", גולדשמידט ר"ה 169 שו' 1). **נוצרים כבבת**. אתה, השומר אותם כאילו הם בת עינו; ע"פ דברים לב:י, יִצְרָנָהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינֹו, וזכריה ב:יב, כִּי הִנֵּגְעַ בָּכֶם נִגְעַ כְּבָבֶת עֵינֹו. והשו' "אום נצורה כבבת" (גולדשמידט-פרנקל, סוכות, עמ' 18). 200 **תיקנו חנוכה שמונה**. תיקנו שמונת ימי החנוכה.²⁸ **מלשבת**. שלא ישובתו, כי לא יפסיקו ישראל מלחגוג אותם, לעולם. (והפייטן כתב מלשבת במקום מלשבת, לצורך החרוז, והוא על דוגמת הצורה לְשִׁבְבַּת, בראשית לד:ז). 201 **תודות נסלסלך בה ובשבת**. גם אנחנו, בקהילתנו, נודה לך בסלסלולים היום, שהוא שבת וחנוכה. הפייטן לא הזכיר את ענייני השבת במשך כל הפיוט (חוץ מהמקומות שהשבת חשובה בסיפור מאורעות החנוכה, בשורות 72 ו-111, ולא מפני שהיום שבת); ורק עכשיו, בסופו, הוא מזכירו, על דוגמת ר' יוסף בר שמואל בסוף "אודך כי אנפת", שו' 199: תִּאֲמוּ הַיּוֹם שְׁבֶת וְחִנְכָּה.

²⁸יש לציין שהפייטן נוטה במקצת מדברי יוסיפון כאן. יוסיפון מתאר בקצרה את מעשה טיהור בית המקדש וחנוכתו, ואמירת ההלל שמונת ימים, אך איננו מספר שיהודה ואנשיו תיקנו את החנוכה כחג שיחזור כל שנה. לעומת זה, פייטננו מזכיר ייסוד "חנוכה שמונה מלשבת", כלומר, חג שלעולם לא יפסיקו לחגוג אותו, אך אינו מזכיר פרטים על מעשה חנוכת המזבח או המנורה. (יוסיפון מספר גם סיפור שלא היתה ליהודה ואנשיו "אש קודש" להבעיר על המזבח, ולכן התפללו את הקב"ה ויצאה אש מאבני המזבח בדרך נס. הסיפור הזה מסופר בספר מקבים ב', א:יט ולהלן, על חנוכת בית שני על ידי נחמיה – ויוסיפון מספר אותו גם שם, בתחילת ימי בית שני, וגם כאן, בחנוכת המזבח על ידי החשמונאים. מכל מקום, גם יוסיפון וגם פייטננו מדלגים לגמרי על סיפור נס פך השמן המסופר בתלמוד בבלי שבת כא עמ' ב.) פייטננו

דוֹבֵב נַעֲרָךְ יוֹשֵׁר אֲמָרְךָ
 לְהַחְזִיק בְּיָדְךָ בְּלִי יָמֶרְךָ
 יִיחֹד חִטּוֹבְךָ יֵאָמֵר לְאֲמָרְךָ – קְדוֹשׁ

המאיר

202 דוֹבֵב. פנייה לקב"ה, שברא את העולם בדיבור וגם דיבר את דברי התורה; ועי' לעיל, שו' 30, על השימוש בשורש ד-ב-ב במובן "לדבר". נַעֲרָךְ יוֹשֵׁר אֲמָרְךָ. איני יודע מהו לשון "הערכה" כאן; נראה לי שהמובן "להעריך" = "להעריך את משהו כטוב" אינו קדום למאה העשרים. 203 בל יימך. שלא תהי יראתנו אותך רפה ונכשלת; והשורש מ-ר-ך הוא שורש תנייני הנגזר מהשם מֶרֶךְ (ויקרא כו: לו), שהוא עצמו מן השורש ר-ו-ך. 204 ייחוד חִטּוֹבְךָ. על פי ברכות ו עמ' א: "כתיב (דברים כו, יז) אֶת ה' הָאֱמֹרֶת הַיּוֹם וְכָתִיב נָה' הָאֱמִירָךְ הַיּוֹם. אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם." לַאֲמָרְךָ. לשבחך, לפארך – מלשון "האמירך" בפסוק המובא בגמרא שם, אבל בבנין פיעל במקום הפעיל.